

Акьбайланы Азрет

ЁМЮРНЮ
ИЕСИ

Акъбайланы Азрет

ЁМЮРНЮ
ИЕСИ

ОЧЕРКЛЕ

Ставрополь китаб издательство
Черкесск—1965

АШХЫНЫ ашхылыгъы джугъады. Юйюне-юйюрюне да, джуртуна-джерине да джугъады игини игилиги. Адамлыгъы бар, тенгиз джагъасындагъы чыракъ киби, хар кимни да кесине чакъырыб, от анасы киби, тегерегине юйюрсюндюрюб джашайды. Аллай алгъышда айтыллыкъ джашланы бири Боташ улудан хапар алыргъа деб мен къагъыт-къаламымы кѡлтугъума кысыб, джолгъа чыкъдым.

Кѡлумдегин билиб, разы этергеми ашыкъды да, ким аллынгы тыяды, аурууунг тас, дегенча:

— Алчы керек эсе, майна Боташланы Магомет-Алий! Андан болумлу адамны къайда излеб табарыкъса, — деди сѣз башында огъуна Тамара Ивановна Истоминская, Гитче-Къарачай райпарткомну кѡуллукъчусу. Ушагъыулу хапарларын эшите туруб, джюрегим илешиб кѡалгъанлыкъдан болур эди, кѡб излеб айланыб табхан затынга бир кѡууанаса, райпарткомдан ма алай кѡууаныб чыкъдым.

Чыммакъ акъ кѡар басхан сыртланы юсюн барабыз. Кюн таякъла тюз аллыбыздандыла

да, кёз туурабыз, акъ чиллеча тизилген гем-
ма ташлача, алай джылтырайды. Ашыгъыш-
лыгъымы билгенча, машинабыз да бекден
бек джюрюш алады. Адамла, табигъат, ахы-
рысы, саудан дуня мени къайгъымы этиб,
„дженгиликерек джете кир, эртде этеринги кеч
этиб айланаса“—деб къулагъыма шыбырдай-
дыла. Кеси кесим бла ушагъымы шоферну
„джетдик“ деген джангыз сёзю бёлдю. Ма-
шина тюз къабхакъны эрнине келиб тохдады.

Тамам стауатха къолайлы гатлеш. Бизни
туурабызда уллу тёртгюл юй бла бироз
огъары барыб кюн бетде ишленген бауну
ортасы сюремде талай адамны эследик. Къой-
чуланы чунгурдан силос чыгъарыб, арбала-
гъа джюклерге таб лагъым къурагъанлары-
на сейирсине тургъанлайыкъгъа, орта бойлу,
къызыл чырайлы сабыр сёлешген джаш ке-
либ къолубузну тутду. Бухар бёркюнден
кесгин кёрюннен мангылайына тер ургъа-
нына, тюймелерин да этмей, габрай къабла-
гъанына, бойнунда сенегине къарасанг, тюз
бусагъатда къотарыб келгеннге ушайды.

— Джашла, айыб этмегиз, тамада къайсы-
гъыз боллукъсуз?—деб сордум.

— Юй тамадамы, къош тамадамы?

Бироз сагъышлыракъ да болуб:—Магоммет-
Алий керек эди,—дедим мен.

— Да ол а узакъда тюлдю, майна,—деб
чунгурну башында къолдан къурашдырыл-
гъан механизм бла силос кюлтелени тартыб
чыгъара тургъан киши, башын ёрге силкиб,
биягъындагъы джашны кёргюздю.

Ол ышарды. Мен да ышардым. Джашла
накъырда этдиле. Къауумубуз да кюле-кюле

къойла таба тебретик. Чапчакъла кибик акъ къозула бѣлмелеринде ойнайдыла. Тѣше-мѣшелеге тѣшлерин салыб, аналары да кими кюйшенеди, кими джукълайды, кими гѣзенек чыбыкълагъа кесин ышыйды. Маркъа къозула да ариу ийисли кѣм-кѣк биченнге джуба-надыла. Хар нени таб джарашханы, тазалыкъ... Къайдам, не айтайым? Кѣзюнг кѣрген хапарны эшитгенингча да тюл—ашхы, алаMAT.

Лахоргъа кызыб, Магомет-Алий бла мен узайыб кетдик—сау джыйырма джылны ызыбызгъа барыб къайтдыкъ. Бюгюнлюкде Къарачай-Черкесияны махдаулу къойчусуну сюрюу ызында биринчи атламларын эсибизге тюшюрдюк...

Къыркъ тѣртюнчю джылны джазы. Къазауат. Ачлыкъ-джаланнгачлыкъ. Кѣргенле унуталмазла ол заманны. Сора къалай унуталырла. Аллай къыйын кюнледе Боташ улу джуртха эм керекли ишни къолгъа алгъан эди.

Колхозну адаргы къой сюрюуюне да ышаннгылы адам табылмай, джунчуулукъ болумну кѣрюб, къайгъылы болуб айланганлы талай кюн озду. Айхай, механизаторлукъгъа да кѣзю къарамаса уа. Элде аны-муну теджерча да киши джокъду. Барса барды да къолундан келгенни этди. Бармаса уа эл джунчууу, мал чарпыуу тохдамайды. Аны юсюне ашарыкъ-ичерик дыкгыды. Уллула беллерин къаты тартсала да, сабийле уа сютсюз кечинелмейдиле.

Аталары къаллы фашизм бла къазауат этген ууакъ юйдегилени инджитмез джанын-

дан кюреширге керекди. „Мен джууаблыма кесимден онгсуз хар бир джаннга болушургъа. Кеси кесимден уялмай бир да къурумаса да“, — деди Магомет-Алийни иннети. Джюрек бла акъыл бирлешселе уа, адамгъа къаллай таукеллик келеди! Оноуун уллу къарнашы Азрет-Алийге айтды.

— Да бир усталыкъ алсанг эди андан эсе. Къойла къачмазла. Къачан да табарса аланы.

— Огъай, Азрет-Алий. Керек кюн табылыргъа керекбиз. Экибиз бармасакъ, элде киши табылмайды.

— Къойла кютюледиле да.

— Кютюлгенликге къарт адамла ишни баджаралмайдыла. Къазауат тохдаб, эл джарашса, трактористликге да юренирме.

— Да къалай этейик, къайдам.

— Бир зат къайдамы джокъду, Азрет-Алий. Бюгюн кеч болгъанды. Эртденбладан къалмай, барыб правлениеге айтабыз. Эки-юч кюнден бери да, адам табмай, тарбуууннга кириб айланадыла...

Къумлу тюзле. Учсуз-къыйырсыз тюзле. Къайыкъ бла толкъунлу сууда джюзгенча, туюге миниб, сюрюуню ызындан барсанг, джюрегинге бир тюрлю бир зауукълукъ келеди, кълюнг джарыйды. Мал тоймаса, андан не хайыр ансы...

Ортадан талай кюн озгъандан сора, Магомет-Алий къуру къарачай къойчуну мал кютюу джорукълары бла къазакъ тюзледе асыры джолу болмазын билди. Эртдеден бери бу джуртлада джашаб, джер-суу хали бил-

ген къзакъ къартла бла кенгеширге керекди деб алайгъа тохдашды.

— Джуусан джыртхан мал ёлмейди. Малланы ол джайылымлагъа сюрмеклик кыйынды ансы. Къулкъайыр, сете, сагъа деген хансла тюбеселе да кыйларынгы сериуюн этиб, бираз отламагъа кый.—Андан сора да элчи къартла кёб тюрлю хапар айтадыла. Фахмуну джаш хар сёзю башына джыйыб, хаман оюм этиб ишни табын, малгъа эм къолайлы болум излеб турду. Излеген—табады, кюрешген хорлайды дейди халкъ. Акъырын-акъырын Магомет-Алий да ёмюрлери мал бла келген къзакъ бла къарачай халкъланы бай сынамына теренден терен сингиб, эки джаныны да бу джараулуду деген джорукъларын ала барды.

Отлауну эм татымлысы стауатдан бир джаякълаб эди. Кыйланы ызларындан къуумай, ары кеслери мыллык атыб барырча, аллай мадар табылса, иги боллукъ эди. Къарачайлыла уа, белгилисича, кый сюрюуюн биргесине эркечле тутадыла. Ала башчы болуб, кыйланы ызларындан тизиб джорютедиле.

Айла озуб барадыла. Отлау иги джерлеге тюзелген эркечле эртденбла огъуна кыйланы ызларындан тизиб кетиб къаладыла. Магомет-Алий да сюрюуюн арт джанын ышыра барады. Джаш адамны эблилигине, сюрюуюн ушагъулу джюрютгенине сейирсиниб, элчи къартла бир бирлерине хапар айтыучу болдула.

Бичен мардасыз дыкгыды. Ким чаллыкъ эди, элде эркиши къол къалмагъанды сора.

Былай кыйын болумда да, Боташ улуну маллары чарпымадыла. Нек десенг, джуусанны, сагыаны юслерин къар джабмайды. Къулкъайыр башында чох-чох гокгалы чап-ракълары бла узун сабдагъайлы хансды. Аллай джайылмагъа барыб, къулкъайырны къаураларын сындырыб, башларын джерге джатдырсанг, малла хайт деб къарын этиб къайтадыла.

Аны юсюне, насыбха, джаз эртде чыкъды. Къой къозлаб, къозу мангыраб, стауатха берекет келди. Маркъа къозула стауат тегереги гяхиникден тоюб, кез сукъланырлай айныб тебретиле. Ингирликде, малла стауатха жарашыб рахат болсала, Азрет-Алий бла Магомет-Алий алай туурагъа чыгъыб ушакъ этиучендиле. Бир кюн Магомет-Алий:

— Келюме бир зат келеди, не айтырыкъ эсенг да, — деди

— Не зат?

— Къозу айырайыкъ. Бу къадар къойну саусакъ... Элге жарар эди! Кыйын заманда...

— Айтханынг тюздю, къолубуздан келирми ансы?

— Келир. Мухтар да джай каникуллагъа чыгъарыкъды. Къозу тыяргъа жарар.

— Туз болубму эририкбиз. Кыйналсакъ да, кюрешейик, — деди Азрет-Алий, къатына келиб къуйругъун булгъай тургъан кек самырны башын сылай.

Къалын къой сют элде инджиулю юйдегилеге кюн сайын келиб тебрети. Ачдан джюреклері тарагъан сазбет сабийлеге, барыб тохтагъан кыйын кезюуде, кыркъ

тёртюнчю джылны джазында, джангыдан токълукъ, къууанч келди. Алай бла, джунчуулу кюн джигитлик этиб, Магомет-Алий эки къарнашы бла бирге халкъ уланлары болдула. Сютню асламысындан бышлакъ этиб аскерге джибериб башладыла.

— Кёб джашагъыз, балаларым. Керти адам-ласыз. Ашхы ишлеригиз унутулмазла, — деб алгъыш айтдыла элчи къартла джыйылыб келиб. Бир адамны башына андан уллу насыб къайда барды. Элни атындан къартланы ауузлары бла айтылгъан алгъышдан уллу насыб!

Джайлыкълагъа кетер заман болду.

Джолгъа атланарны аллы бла стауат тегерегинде мешхут табылгъанны къалау-къалау этиб юслерин басдырдыла. Джайны-джай узуну ала кебиб, мычхы умурча болуб турлукъдула. Къыш а аны бауну тюбуне къуйсанг, къойла дуня зауугъун кёредиле.

Джайлыкълада. Стауат джарашхандан со-ра, иш бираз тынч бола тебреди. Алай а къойчуну джюрегинде тынчлыкъ джокъду. Ол эл адамыды, халкъ адамыды. Бютеу колхозну джарлылыгъыны къайгъысын этеди.

Къойчулукъда джетишим тахсасы—заманды. Заманында иссилетсенг, отлатсанг, хансны татымлысын сайлай билсенг, мал алай семиреди. Джылны не чагъында да этлери бла тутсанг, мал айныб, алай юйрейди. Аны Боташ улу бек ариу биледи. Бир джерден бир джерге кёче да, стауат джангырта, джайны ауурлугъу озду. Саулукъ къойла таркъая башладыла. Бираз къыйналсала да, энди экеуленни къолундан келмезлик хазна иш

къалмагъанды. Элде уа сабийледен башлаб, къолу-аягъы кымылдагъан къартлагъа дерн бичен ишлейдиле.

Элге тюшюб, Магомет-Алий мыдах болуб къайтды. Къой къозгъамайкъ, джазылыр эсе уа деб турсала да къарнашлары, чыдаялмадыла.

— Чалкъычыла джетишмейдиле. Адаргы косилкаланы да бир къаууму сирелиб, ма алай,—деб тыгъылыб, джунчуб хапар айтды.—Бюгюн хазырламасакъ кышыны кыямытын да ким келтириб берликди? Къууана тур!—деб ачулу селешди. Кимге ачууланды ансы. Азрет-Алий а биледи. Къазауат... Мадарсызлыкъ. Заман алайды. Не этериксе.

— Бар!—деди Магомет-Алий.

— Бар!—деди Мухтар.

Барысы да тынгылашдыла. Минг бла джарым ууакъ аякълы. Эки сабий. Кючюк итле. Ючеулен болсала да,—кышыны кыямытын да—биченсизлик.

— Бир айдан алгъа къайтама деме,—деди дагъыда Магомет-Алий, бу эки-юч сёзге кесини бютеу джюрек тылпыуун сыйындырыб къойгъанча болуб.

Чырымды этгенден озуб, джукъудан тоймай айланганлы не заман.

— Бел къатдыр, хомух! Энди хазнамыды!—деб кёл этеди уллусу гитчесине. Бир себеб табханча болуб, ышара-кюле ол да сююуню ызындан дыбырдаб кетеди. Кюн сайын алай. Чилле чыгъыб, иссилик бир кесек сорушхандан сора, къанджыгъасын харбуз-хауундан толтуруб, Азрет-Алий да къайтды.

— Былай нек абызырагъансыз? Къуру кёз-
леригизден сора джугъугъуз къалмай?—деб
къарнашларын кёзюу-кёзюу къучакълады.

— Кёзюнге кёрюнеди ансы. Джууурт ай-
ранны ичиб тургъан джашлагъа,—деб на-
къырдалары бла Азрет-Алийни да кёлюн ба-
сыб къойдула.

Эл тегерегинде сабанла джыйылгъанла-
рында, кёчюб келирге да боллукъсуз деб
айтдырдыла. Семириб тургъан малланы сал-
къын тау хауадан айырыб, ол исси джерле-
ге урсанг, бек табсыз боллукъ эди. Аны
юсюне, къауданда отлагъан малгъа не джет-
син деб, къарачай къартланы айтычулары
эслерине тюшгенлей турады. Оноулашыб,
тегерекдеги малчыла бла да кенгешиб, сууукъ-
ла тюше башлагъынчы тау этекледе къа-
лыргъа тохдашдыла.

Кюз аягъында къышылыкъгъа джыйылгъан-
ларында, хошкелдиге джюрюген адамла, сюр-
ююню кёрюб, бек сейирсине эдиле.

— Къарамлары бла аналары тенгли токъ-
лула, джассы саурулу сыйдам къойла теге-
рекге берекет салыб турадыла. Бирча семиз
тукъум сюрюуге кёзлери юренмеген элчиле
башларын чайкъаб, разылыкъларын билди-
редиле.

Джылла ётдюле. Колхозну къойлары 13
мингден аслам болдула. Ол сюрюулени ба-
рысы да чемер къойчула Боташланы джаш-
ланы къолларындан чыкъгъандыла. Къазакъ
къарнашларыбызгъа ма быллай бир байлыкъ
бериб къайтхандыла ала туугъан таулары-
бызгъа.

Халкъыбыз туугъан тауларына къайтыб келди. Къараб-къарагъынчы элле ёсюб, берекет айныб тебреди. Хар ким юй ишлейди, ишге джарашыр къайгъы этеди. Магомет-Алийни уа биягъынлай къойчуну кючлю романтикасы чакъырады. Неден да алгъа ол суйген ишин табаргъа керекди. Алайсыз джашау бироз мутхуз, къалай эсе да магъанасыз кёрюнюб турады. Талай кюнню бош джюрюгени, тар кийимле санларын къысханча болуб, заманын ашыралмай пеляхха къалды. Джунчуулу адамча, хар къуру келбетинде мыдахлыкъ, къамагъанлыкъ эсленеди.

— Сен анда умутланы эте болурса. Бизде чот къыйынды. Бауларыбыз джетишмейдиле. Къышны къыяматында да орунсуз мал кютерге кесинге бек база эсенг, токълуланы берейик,—деди совхозну директору. Сора Магомет-Алийни ышара тургъанын кёрюб, биле эдим алай этеригинги, башындан безиб айланган ким барды дегенча, бирозны джити къараб турду да:

— Ангыладынгмы, Боташ улу? Андан эсе тау халини билген адамгъа берсек тюз болур.

— Мадарыгъыз бар эсе, меннге кююгъуз. Сокърандырмам деб умут этеме,—деб къадалыб тохтагъанында, совхозну башчысы келишим берди.

Ол кеси кесине база эди. Къууанчыны да, насыбыны да малчылыкъ бла байламлы болуб тургъанын джюреги хаман айтыб тура эди. Алайлыгъына кесини урунуу джигитликлери толу шагъатлыкъ этедиле. Ёмюрюнде бир

кыйын джолну кьоратмагъан адам джашау-
ну не дамын кьрген болур! Мени сартын,
адамны багъасы кьаллай бир ишлени ба-
джаргъаны бла ёлчеленеди. „Таукелге нюр
джауар“ деб халкъ кыйын джолда алгъа
атларгъа ашыкъгъан Магомет-Алийча джаш-
ланы юсюнден айтхан болур.

Урунуу хар кьайда да адамлыкъны бирин-
чи дагъаныды. Алай а кьарачай таулада
мал кютюб, джуртунгу уллу нюзюрюне кьо-
шулгъандан зауукъ кьайда. Алайсыз кьар-
нашла Боташлары да халкъыбызны махтау
аллы кьойчулары болалмаз эдиле. Илиячин-
ни кьанатлары, адамны тутхан ишинде зау-
укълукъ табханы бир бирлерине ушайдыла.

Таула бла малчыланы джюреклеринде бир
ортакъ зат барды. Малчыны джырына тау-
ладан бек уюб тынгылагъан, малчыны джы-
рына кьаяладан ариу эжиу этген кьргенми-
сиз? Токълу сюрююню отлаугъа алыб чыкъ-
гъан ал кюнлеринде Боташ улуна ма был-
лай кьууанчлы сагъышла келе эдиле. Чал-
баш Минги Тауну да келбети кьачхы чууакъ
кюн бла джарыб, сени кьорюрге тансыкъ бо-
луб тура эдим дегенча, тюз кьатынга
джууукълашыб, кьойнуна кьысары келеди.
Сора кьойчугъа джангы кюч кьошулады.
Огъай, таулу таулада джангызлыкъ сынамай-
ды. Аллайын, Магомет-Алийни сюрююю кьар
борацлагъа тууарылыб кьалай кьалыр эди.
Сууукъ кьаяланы джылы кьоюнлары эшик-
лерин кенгиге кердиле да кьышны кьыямы-
тында ышыкъ болдула.

Айхай, дорбунланы кьатында бичен киреле
кьаланыб турсала уа. Мал ашны джолсуз джер-

ле бла бир кюн къая башындан, бир къая тюбюнден ташыйса. Ол таулары огъурсузлугъу тюлдю. Таула джигитликни суюдиле. Аны хар къарачай малчы бек ариу ангылайды.

Сууукъ келе тебрегенинде, къарнашла къадалыб дорбунлары аллары бегитиб тебретиле. Мулхар, салам-сулам къалаб, ичинде джылы хауа сакъланыб турурлай этдиле. Маллары къалай тынчайгъанлары сынар ючюн, Магомет-Алий бир белек кечени биргелерине къалыб да кёрдю.

Тёгерекдеги кюнбетлени къауданларында кютюб, ингир ала стауат таба таяныб келген Азрет-Алийге барды да, Магомет-Алий суюую аллын тыйды.

— Нек тыйыб тураса? Къарангы басыб къалгъынчы ары джыяйыкъ, — деб къычырды, Азрет-Алий суюую арт суреминден.

— Айырыб джыяйыкъ ансы, чот бираз табсызды.

— Сора нек?

— Бюгече къараб тургъанма да бир затны эслегенме. Токълуланы онглу-онгласу суюую аллында келиб, дорбунга алгъа кириб кетедиле да, къарыусузлары къыйырда къалыб, кечени кече узуну сууукъдан инджилиб чыгъадыла. Алай бла джазгъа буздюрөк болуб къалыра.

Айтханын орунлу кёрдю болур эди. Азрет-Алий биразны баштёбен къараб турду да, былай-алай деб сёз къошмады.

— Да кел сора, — деб къарыусуз токълуланы айырыб, дорбун таба ыхтырыб башлады.

Иги сюрюучю малларына ажымсыз болгунчу тынгы табмайды. Магомет-Алий дорбунда сюрюу бла дагыда талай кечени кълалды, „Огъай, энди уа тугел алгынча тюрдю. Эшта, энтда дорбунну аллына бир къларама-сакъ боллукъ тюрдю“, —деб кълуне келди.

— Бу кълшдан бир кълутулсакъ, инша аллах айтса, сюрюуюбюз хайт деб аякъланыб кетер эди, —деди Азрет-Алий, бичен келли-рирге тебреб тургъланлай.

— Кълоркъма, энди хазнамыды, чиллени ауурлугу да кетди. Адам ашхылыкълны келлирине, тамблагъл кюнню тиерине кибик, ийнаныб турургъла керекди.

Кълалай тюз айтханды Магомет-Алий. Алайсыз джашаргъл ишлерге да, хорларгъл да бек кълыйын болур эди.

Тамбла да тийди кюн, бюрсюкюн да, андан сора да... Джер джылыу ангылаб тебреди. Кълый-кълосу гяхиник юзюб, стауатха берекет келди. Джолсуз тау сыртлыкъллада бичен ташыу, кълая дорбунлада кълый кюзеттиу да энди, тюшде кълюннген кибик, кълыйры эсе да бирге ташайыб кетдиле. Иш кълыйын болса да, мал кълшдан чарпыусуз чыкълды.

Тубанлы кюнлери, джауумлу кечелери бла джаз келди. Дагыда джигерлик, тълюмлюлюк, сакълыкъл керекдиле. Ёмюрю кълыйчу джашха, игитда, ала не кълрмегени, не билмегени тюрдюле. Ат басханны джер таныр дегенлей, кеси сынамагъланнга ангылаб кълыймакълыкъл кълыйын тиеди ансы.

Бир дамсыз кюн эди. Не джаууб джаумай, не кълюб кълыймай, бир тубан баса, бир ачыла. Тубан ачылгъланында, Магомет-

Алийге кьойла аз кёрюндюле. Олсагъатлай, табханын сюрюб барыб, стауатха джыйды. Санаса 250 малы джетмей. Кьошда да джангыз кесиди. Атын иги адамыча джортдуруб барыб, стауатда кьалгъан сюрюуню хоншуларына аманат этди да, кеси тегерекге, джайылды. Хар заманда да—зауукълукъда джунчуулукъда да—кьойчу кьойчугъа кьарнашды. Джангыз кесинми иерик эдиле, биргесине экеулен кьошулдула.

Келле сыртыны биягъы тубаны кезню байлагъанды. Былай кюн а джаллы чабаргъа ёч болады. Ашыгъыргъа керекди, аджашмазгъа. Табигъатны усун кьойчудан кёб сынагъан болмаз. Ол кезюуледе кезге кёрюнеген, хапары айтылыб махтауу чыкъмагъан ненча джигитлик этиледи. Биз аланы джарашдырыб кьагъытха тюшюрелсек, кёб романны герою Магомет-Алийча джашлагъа тенглик этелмей кьалыр эдиле.

Ингиргиликде сюрюуню джарымын табмай кьайгъы басыб айланган кьойчугъа кьаллай ауур сагъышла келе болурла. Кюн сайын кьанын да, джанын да былай тездюрюб джашмакълукъ халкына, джуртуна суймекликни шарты тюлмюдю?

Ючюсю юч джарытын бир-бирлерин кёрмей барадыла. Магомет-Алийни аты терлеб джюрюшю сериуюннге тебреди. Бир заманда, кьаяланы джангырта:

— Магомет, о Магомет, о-о-ой Магомет!— деген таууш эштилди. Адамны джюреги кьалай сейир зат эди. Ненча назму джазылгъан эсе да, киши аны сырын билиб бошаймайды. Олсагъатлай огъуна кьайгъы седиреб, кьууанч

толкъунла уруб тебретиле: ол таууш бла бирге кьойланы табылгъан хапарлары келе эди. Былай инджиле да, кьууана да билмеген джюрекден не адам, не мал джылынмаз эди. Иште джигерликге кьанат бериб, адамлыгъына тамал болуб тургъан Боташланы Магомет-Алийни ма ол тукъум джюреги барды.

Къышны кьыйыны, джайны зауугъу, джазны тынгысызлыгъы, кюзю берекети, кьойчуну джашауунда джылны былай тюрлениуюн 17-чи кере сынаб, Боташлары джайлыкъдан мал семиртиб кьайтдыла. Энди келир джыл тёлю алыуну кьайгъысын кёрюб тебретиле. Совхозда джангыз бир ичлендириую пункт барды да, ол да джетишмейди. Кьайгъысы уа кимден да алгъа кьойчулагъа джетеди. Аны юсюне биягъынлай мекамлары-башлары джокъ.

— Кьолубуздан келиб аяб кьоймагъаныбызны кесигиз кёресиз. Быйылчыкъны да бир чыдаргъа кюрешигиз, марджа, — дейдиле совхозну башчылары.

— Биз а чыдар эдик, кьагъанакъ кьозула кьалай этсинле. Быйыл кьыш тёлю аллыкъбыз, — деб кьадаладыла кьойчула да.

Джангы туугъан кьозуланы дорбунда джазгъа чыгъалмазлыкъларын 168-чи ат заводну башчылары да бек ариу ангылай эдиле. Джангыз бир мадар барды. Боташлары биягъынлай кечине турадыла да, тёлю алыуну кёзюуюнде кьойлары джаз кьозларыкъ башха сюрюу бла орунларын алмаштырадыла. Алай бла кьышлау алгъындан да кьыйын болду. Орунсуз кьалгъан бууаз малланы

ажымсыз этиу кимни да кьолундан келлик тюл эди. Тутхан ишлеринде джанларын-къанларын аямай кюрешген къарнашлагъа совхоз башчыла бек база эдиле ансы.

Ол джыл Боташланы къарнашла, малны чарпыусуз сакълагъан кылы кълмай, тёлю алыудан да, джюн кырккыудан да саулай совхозда биринчи орунга чыкъдыла. Алай бла эм кыйын джылларында таулагъа келгенли биринчи хорламларын баджардыла.

— Къойда бююнню кыйынынгы магъанасын келир джыл кёресе,—дейди Боташланы Магомет-Алий. Былай айтханы бла ол джетишимлеге къалай джетгенлерини тахсасын ачыкълай болурму деб кёлуме келди.

Тамам къууанчлы кюнледиле. Къой кырккыу бошалыб, бир сюрюулери эки болуб, джайлыкъгъа тебреб турадыла. Танг къаралдысы бла туруб, Магомет-Алий а стауат тегерегини мулхарын, хабур-чубурун джыйыб кюрешеди.

— Эл гуууртха, Гунай джуууртха дегенлей, не эггенлигинди, шо?—деб кичи къарнашы Мухтар кенгден кычырыб сёлешди.

— Э-э-эй, сен алкъын джаш адам кёреме. Быйыл да былайда кышларыкъбыз. Бу тегерекни биченин кесибиз ашарыкъбыз. Биченликде мулхар кълса, дырынны кёзююнде бичен бла бирге джыйылады да, мал аш татымсыз болады. Къойла чирик хабур-чубурдан джийиргенген кибики этиб, ариу биченни да теблеб къоядыла.

Азрет-Алий сюрююню ышыра кетди. Экиси уа къадалыб стауат тегерегинде джукъ

къоймай джыйыб, тебе-тебе этиб от тыкъдыла.

— Къачда уа,—деди Магомет-Алий, эскини, джараусузну мукъут ийисин чыгъарыб кёкге думп болуб баргъан кём-кёк тютюннге къараб туруб,—бу тегерекни саулай чыгъа-нагъын чаллыкъбыз.

— Тейри, этерикбиз алай ансы, джюнюбюз стукгу-стукну болуб, чыгъанакъ башларында къалса, джаз не къыркъарыкъбыз?—деб сёзге къошулду Мухтар да, бир да ышаргъанын бузмагъанлай.

КОЛХОЗНУ правлениесинде мени Рая Лозагъа тубей кетериме разылыкъларын билдирдиле.

Мен, ат арба бла джол бурулгъан джерге дери келиб, алайда тюшюб, тауукъ ферма таба тебретим.

Эшда, къызла былайда джашай болурла деб, бирча чыммакъ тауукъла да тегерегимден басынганлай, келиб ферманы кыйыра эшигин къакъдым. Бир кесекден орта бойлу, кызылы бла агъы тегюле, токъ битген кызычыкъ эшикни ачыб:

— Не излейсиз?—деб сорду.

— Раиса Лоза былайдамыды?

— Хо. Былайдады. Киригиз ичгери,—дегенден ары ол башха джукъ айтмады да, бир джанына туракълаб, меннге джол къойду. Тюгел юйге кириб да бошагъынчы, тёр къабыргъаны тюз ортасында тагъылыб тургъан В. И. Ленинни портрети кёрюндю.

Терезе тубюнде тюрлю-тюрлю гокга хансла, стол юсюнде Л. Н. Толстойну „Къазауат бла рахатлыкъ“ романыны китаблары, журналладан кесилиб алынган джуртубузну алчы тауукъчуларыны суратлары меннге колхозчу

къызны ангысы бла ишленмеклигинден кеси айталмазлыкъ затланы тахсасын билдириб тургъанчадыла. Бетлери ачылыб тургъан „Основы птицеводства“ журналны джангы номери да стол юсюндеди. Кёб турмай, кёк кёзлерин джумуб къарай, сары шилли къатангы тиширыу кириб келди. Бир да ышаргъанын бузмагъанлай, саламлашды да, терк огъуна чыгыб кетди.

— Бу мени негеримди. Евдокия Павловнады. Сабийлигинден бери да чыныгыб ёсенди да, неда болсун, ишлеб тургъандан сюйгени джокъду. Иши болмаса уа, олтуруб китаб окъуйду. Халисин а сорма да къой. Джанынгдан юлюш этерсе, аллай бир огъурлу адамды,—деб хапар айтды Раиса.

Кюнортагъа джетише, уллу джыккыр джарашдырылгъан арба бла суу алыб келдиле. Биз ушакъны къоюб тышына чыкдыкъ. Тауукълагъа суу, аш бериб бошагъандан сора:

— Гаккы джыяргъа келе эсенг, джюр бизни бла,—деб къычырды Рая. Мен ала бла тебрим. Хар уядан тогъуз-ондан гаккы тюшеди. Ишлерге юреннген къолла башха кёре эдим. Сынгар бир гаккыны да сындырмагъанлай, челеклени да, уллу четенлени да къараб-къарагъынчы къалау-къалау этиб барадыла.

Джыйгъан гаккыларыбызны барысын да ариу джарашдырыб яшиклеге тиздик. Гаккы тизиуле, кенгден къарасанг, чыммакъ инджилеча кёрюнедиле. Бир-бирлерине тийиб сынмазча, тизиулени эки жанларындан да

сюрмэ джонгурчхаланы тѣшеб, башларын къангала бла чюйлеб, ящиклени машиналагъа джюклерге хазырладыкъ.

— Бусагъатда кюн сайын минг бла джарымдан аслам джыябыз. Джылны ахырына уа хар тауукъдан 170-ден джыяргъа нюзюр этебиз,—дедиле Рая бла Евдокия.

— Сѣзюгюзге толу болалырмысыз?

-- Да болмай а. Игитда болабыз. Къуру биринчи кварталда огъуна тауукъ башындан 70-ден аслам гаккы бергенбиз сора,—деб экиси да бир бирини ауузуна чаба, таукел-таукел сѣлешедиле...

Иш кюн тауусулду.

— Эрлей суучукъ келтир, ары бир джуу-айым ансы, сени джауунг да бу полланы кѣрсюн,—деди Рая, Евдокиягъа челеклени узата.

— Хаман да сен джууаса, бу джол меннге къой.

— Хы сеннге, не айтады деб турама. Сен тамада, мен кичи. Ангыладынгмы?—деб Раиса къзтына да къоймады.

Джигер ишлер ючюн эм алгъа адамлыкъ керекди. Адамлыкъ а кѣб затдан къуралады. Бу этгени да аны бир шартыды деб кѣлюме келди.

Ингирде да биз иги кесекни ушакъ этдик. Быйыл биринчи кере чѣб атханында, Раисаны къалай къууаннганындан хапар айтдыла. Кеси джаш болса да, тауукъ фермада ишлегенли 4-чю джылы барады. Ма бу къадар тауукъну джюджекле сагъатчыкъларындан

кеси ёстюргенди. Энди уа, аланы хазнасын чарпытмай уллу тауукъла этиб гаккы джый-ыудан районда эм алчыланы бири болуб турады.

Къызла танг джангы бозара тебрегени бла къобдула. Огъурлу танг атыб, энтда бир берекетли кюнню башланганына той этгенча, бу гугурукку къычырыкъ къулакъларынгы сасытады. Эшикле былай ачылгъанлай, къанатларын джая, бирден юрюлюб, шоб-шош тургъан арбаз къараб-къарагъынчы баргъан сууну чыммакъ кёмюклю толкъунларыча болду да къалды. Стауатны бир къыйырындан бир къыйырына къараб чыкъды да Рая, тунакы ауазы бла:

— Къарнын табдырмасанг, тауукъ гаккыдан берекет этдирмез,—деб эртденнги ашны хазырлаб тебреди. Алай бла дагъыда коммунизмни къурар ючюн къаджыкъмай ишлерик кёб кюнню энтда бири башланды.

— Сен гурт тауукълагъа къара, мен къалгъан ишни тындырайым,—деб нёгерине, Раиса челеклерин ашдан толтуруб-толтуруб арбаз толу зугул-зугул тегенелеге ташыб тебреди. Тауукъла уа, аналарын эмерге чабхан къозучукълача, тегерегине асыры бек басыннгандан, ол огъай эсенг, эркин атларгъа да къоймайдыла. Гурт тилеген тауукъланы уа, уялагъа чёлюб, къозлагъанны илгиздик этмесинле деб, кеслерин башха юйчюкде тутадыла...

Кюн къышлыкъгъа чыгъаргъа, гаккыланы алыб кетерик машина келди. Тауукъ ашны къотарыб бошагъандан сора, биз гаккыла-

дан тыкъ-тыкълама болуб тургъан яшиклени джюкледик. Къардоник станисеге дери мен да ол машина бла барыргъа керек эдим.

Бу машина къаллай бир берекет, къаллай бир байлыкъ алыб барады. Кюн сайын ма былайды. Муну барысы да Зеленчук районда „Коммунизмни байрагъы“ колхозну джигер тауукъчулары Рая Лоза бла Евдокия Жмайловнаны къолларындан чыгъады.

АЛКЪЫН адам аягъы тынма-
гъанды. Кёкде булут болмаса
да, къойджолла седиреб-седи-
реб, алайсыз да джарты айны адаргы джа-
рыгъын джутуб тургъанчадыла. Сора уза-
гъыракъда болсала, адамланы, аны кибик
башха затланы ауангы къарантхалары кё-
рюнеди. Неда болсун, Къобан бойнуну
салкъыны, джумушакъ хауасы кёлю-
нгю кёлтюрюб, санларынгы тирилтген ки-
бик этеди. Къара бухар бёркюн мангылайы-
на басаракъ этиб кийиб, орта бойлу къата-
нгыгъа тартхан бир джаш ууакъ таш зыгъыр-
лы джолну юсюн сабыр-сабыр атлагъанын
бир да бузмагъанлай, ёрге-энишге озады, суу
бетли плащы да, онг билегине тагъылыб
тургъан къызыл къумач байлауу да энди
бирча къарыусуз бет алгъандыла.

Адам-мал дауур-суююрле эшитилселе да,
итле гузаба болсала да, ол джаш хар джол-
да да нги огъуна сагъайыб къарайды. Бю-
гюннге джамагъат джорукъну сакълан-
гъына къараууллукъ этерик кёзюую джет-
генди да, ма былай этиб, кечени бир зама-

нына дери, эл тынчайгъынчы, аякъ юсюнде боллукъду.

Мындан алгъа кёзюулеринде хазна затха тюбемеучен эди. Бюгече да, ол зат акъылына келмей, тамбла профсоюз джыйылыуда коммунист урунууну джигерлери болайыкъ деб сёлеширигинден татлы сагъышлагъа сингиб барады. Элни къыйыр сюремине джетеше кетген джерде бир къычырыкъ-хахай, ушагъыусуз дауурла эшитиледиле.

Чабханын бузмагъанлай джетсе, эки джаш къала-балыкъ болуб тура эдиле. Бир бирине бычакъла бла чаба тургъан экиси келген къайгъылы болмадыла. Юслеринде адамлыкъ сыфат, не ангы, не адеб-намыс,—бир тукъум бир зат къалмагъан эди. Джыртхычлача бир-бирлерин дукгулларгъа мыллык атадыла. Асыры бедерленгенден, ол огъай эсенг, тылпыулары да, сёзлери да юзюлюб-юзюлюб, бёлюлюб-бёлюлюб чыгъадыла.

Къызбай адам кече ортасында бычакълаша тургъан аманлыкъчылагъа къатылаллыкъ болмаз эди, Аныуарбий а аллай учхара адам тюлдю. Таукел, ётлю джашды. Джетгени бла арам-къарам демей, орчагъа тюшдю да, кючлю къоллары бла экисин эки джары тюртюб:

— Не этгенлигигизди, джаныуарла?—деди, бек да хахайламай.

— Джалла, дунядан умутунг бар эсе!?

— Ууахты излебми айланаса?—деб, андан да бек бедерлениб, биягъыла андан да бек учдула бир бирлерине.

— Тохдагъыз дейме да!—деб Къаракет улу дагъыда орчагъа чабды. Олсагъатчыкъ-

да туйюшгенлени бири эриши кычырыб, артына чынгады. Бирси бычакълы уа, адам ёлтюрюр къаннга кириб, дагъыда ол бирини ызындан ууланды. Алайына бир залим джумдурукъ тюз хамхотуна тийгени бла алчыгюлчю айланнганы тенг болду.

Энди тиймей, алай къоюб олтурургъа къоркъунчлуду. Аманлыкъчыны къолундан бычагъы тюшмегенди. Тура келиб ол энтда хатала этерге боллукъду. Дружинник болмаса, бирсиден къолайлыкъ къалмагъанды. Башына ол акъыл келгени бла Аныуарбий джетиб аны къолундан сермеб бычакъны бир джанына атды. Бирси уа къолу ауур джаралы болгъан эди да, не бычакъ, не туйюшюр къайгъылы болмады.

Экисини бычакъларын да хурджунуна салыб, халкъ дружинник Къаракетланы Аныуарбий кысхача:

— Джюрюгюз! — деб буюрду.

Аманлыкъчы, бузукълу адамла асламысына къоркъакъла боладыла. Аланы джамагъат не аз да джакъламайды. Сора, аллай насыбы къуругъанла, кеслеринден онглулагъа тюбеселе, джюреклерин да, бютеу санларын да кыызбайлыкъ кючлеб тохдайды. Бу масхабсызла да аллайла кёре эдим.

— Бусагъатдан ючюбюз да больницагъа барлыкъбыз...

Къолларындан келсе, дружинникни унаталсала, экисини да суйгенлери бугъунуб къалыргъа эди. Алай болмады...

Джараланы къолун байлатыб, больницадан чыкъгъанларындан сора, Къаракет улу туйюшгенлени бирине:

— Сен бар юйюнге, сагъат 9-да келирсѐ штабха,—деди буюргъан халда. Андан сора джаралы таба бурулду да:

— Экибиз бирге барлыкъбыз. Мен сени юйюнге дери ашырайым,—деди.

Бу ишлени барысын да тындырыб, Аныуарбий юйлерине джыйылгъанында, кечени ауурлугъу кетген эди. „Эльбрус“ рудникни тюз ишчиси, комсомолчу джаш, кесини джамагъат борчун толтура, ма быллай джигитлик этди. Ким биледи, ол алай джетмесе, адамлыкъ къабдан чыгъыб, бир бирин ълтюрюрге къанлары къызгъанла, кертиси бла да, бир пелах этерге боллукъ эдиле. Аныуарбий а эки адамны ъмюрюн сакълады. Игитда дейсе, ала айыбларына джолукъмай къалмагъандыла, уллу аманлыкъ этерден сау-эсен къалдыла ансы.

Танг аласы бла эшик къагъылды. Аныуарбий къаты джукълаб тура эди. Анасы уянды да, тышына къарады.

— Шо, айыб этмегиз, танг атмай джунчутуб айланнганыма. Амалы болмагъанча, Аныуарбий керек эди.

— Бусагъат уятайым,—деб орта бойлу къызыл чырайлы келбетли токъ битген тиширыу терк огъуна ичгери кириб кетди.

Кѐб мычымай, кийимлерин юсюне ашыкъбушукъ къаблагъаны бла, джукъулу кѐзлерин ууа, Къаракет улу чыкъды. Къараса, обогатительная фабриканы тамадасы келиб тура.

— Былай нек эртделегенсе? Не болгъанды?

— Чырта кечикдирмей концентрат джюк-

леб, машиналаны ашырыргъа керекди. Адам табмай келгенме.

— Кёзюме къалктыу киргенли бир кесек заман болады. Не мадар. Салыб андан бери келгенинден ары, къалай мыдах этейим. Ызынгдан джетейим.

Джангы чыкъгъан къырдышны суйюмлю ийиси, булчукълары чагъа башлагъан тереклени тѣпелеринден эшитилген чыпчыкъла джыры, булутсуз кѣк—быланы барысы да джазны аякъ орунлу болгъанын эслетедиле. Джылны бу чагъында Учкулан ёзен керти да чырайлы болады. Аны юсюне Къобанны дженгил джюрюшлю кѣм-кѣк сууу, джелде чайкъалгъан дарий лентача, табигъатны алайсыз да джасанма келбетине дагъыда ариулукъ къошуб турады. Суу джагъада эрлай-бурлай джууунуб бошады да, Аныуарбий бирча дженгил джюрюшю бла келиб, мотоциклине от алдырды. Сора ёзенни энишге айланыб кетди.

Кесини иши башхады Аныуарбийни. Ол магъадан тартхан тирменни джюрютеди. Тирмен толусу бла механизмлени кючю бла ишлейди. Бютеу рудникни коллективни чыгъаргъан магъадан Аныуарбийни къолу бла ётеди. Ол ууакъ зыгъыр этдиреди да, уллу обогатительная фабрикагъа ашырады. Аныуарбийни тирмени предприятиени джюрегиди. Алайды да, магъадан джыйылгъан кёзюуде тирменни чыртда тохдатыргъа джарамайды.

Бу тукъум джууаблы иште тамам ышангылы, деменгили адам болургъа керекди. Иги оноу этиб, рудникни тамадалары Къаракет улун сайлагъан эдиле. Андан бери талай

джыл озду. Бойнуна салынган бу джууаблы ишни Аныуарбий бюсюреулю баджаргъанлай келеди.

Бу джол а, танг аласы бла туруб, концентрат джюклерге барады. Башхаланы ишлери болса да, талпыб, учунуб барады. Нек десенг, коммунист урунууну джигери болур ючюн кюрешиб башлагъанында, не тюрлю ишден да артха турмазгъа, кеси башындан эсе, къралгъа хайырлы ишни сайларгъа сёз берген эди. Сабийлигинден да айтхан сёзюне ие болуб ёсген джаш энтда ма алай асыулу шартла бла джашаб турады.

Джюк машиналары ашырыб бошагъанларындан сора, Къаракет улу хант юйде ауузланды да, кесини ишине джарашды. Хар кюндеча, иш мардасын иги огъуна артыгъы бла толтуруб, тюшге джууукълашхан заманда профсоюз организацияны отчет-сайлау джыйылыуна кетди.

Джыйылыу аны уллу къууандырды. Рудкомну председатели сёзюнде комсомолчу таулу джашха махтау салыб, анга, коммунист урунууну джигери деген ат берилгенин айтды. Андан сора тенглери рудкомгъа член этиб сайладыла. Бу къадар ашхылыкъны барысы да Къаракет улуна джангы кюч, талпымакълыкъ береди.

Кеч болгъан эди. Быягъынлай джарты ай тегерекни тунакы джарытады. Кюн сайын озуучусуча, Аныуарбий бюгече да азыкъ тюкени къаты бла тебрегенлей, иги арлагъыракъда биреуленни бир затны кёлтюрюб, къачыб баргъанын эследи.

Ызындан чабыб джетсе, ол а тюкенни ал-
лында тохдаб тургъан ун джюкленген ма-
шинадан бир машокну къымыб бара тура.

— Тохда алай!—деген таукел тауушну
эшитгенинде, асыры бек илгенгенден ол
адамны къолларындан машок ычхыныб кет-
ди. Кесини да бети-къуту кетиб, тинт-минт
этди. Дружинникни сорууларына, ол огъай
эсенг, башын-аягъын джарашдырыб да джу-
уаб этелмеди.

— Бусагъат элтиб ызына сал! Ангыладынг-
мы. Бу джолгъа дери быллай кир ишге къа-
тышмаучаненг. Айыб тюлмюдю?

— Джангылдым, Аныуарбий, юйюм къу-
руду!

Ол адам машокну да орнуна салыб, думп
болду. Ызындан бир кесек къараб туруб,
башын чайкъай, бираз ышаргъанчыкъ да эт-
ди да, Аныуарбий юйлери таба джол алды.

Мен минглени бири бир тюз къарачай
джашны кече бла кюнню ичиндеги джашау-
ундан хапар айтдым. Аны уа джашауу бай-
ды, тазады, санлары тиридиле, этимлидиле...

Эки джылдан бери да урунууну край бай-
рамына къошулургъа эркинлик берген ком-
сомолну кёчюучю мандат къагъытын къолун-
дан ычхындырмай келеди. Бу ашхылыкъла
бла адамлыкъ шартланы бир джерге джый-
ышдырыб ёлчелесек, „Эльбрус“ рудникни
ишчиси Къаракетланы Юсуфну джашы Аны-
уарбийни тюрсюнюнде заманыбызны шам
чыракъларыны бири кёрюнеди.

УЗУН конвейер бирча акъырынчыкъ къозгъалыб барады. Аны юсюнден барабанный переключателлени ууакъ керекчиклери бир бири ызындан келедиле. Эки джанындан тизилишиб олтургъан къызланы бармакълары, къобуз тиекледе ойнагъанча, алай дженгил къымылдайдыла. Ол огъай эсенг, сѣлешиб тургъан да кѣрлюк тюлсе. Джангыз бир адамы эси джангыз бир минутну бѣлюнмезге керекди. Ансы ишин белеуют этиб къояргъа боллукъду. Ма былай къадалгъанлай, саулай иш кюн ѳтеди.

Аны юсюне ѳретин шагърейликден ары бригадада бир бирин иги таныгъан хазна киши джокъду. Нек десенг, ала заводда келиб къуру юч ай юреннген джаш къызчыкъладыла. Сора ишни заманында да, солугъан кѣзюулеринде да бир тукъум бир тумакълыкъ эсленеди. Хар ким кеси кеси бла болгъанча, алай... Бригада къуралыб, ишлеб башларларыны аллы бла цех тамадасыны:

— Сиз комсомолчула бригадасыз. Заводну партия организациясы сизге уллу ышаннганын билдиргенди, — дегени къызланы бир-

бирлерине джууукълашдыргъанча болгъан эди ансы. Барысы да орта бойлу, балбетли сарычач къызчыкъгъа джити-джити къарайдыла. Ышаргъан-кюлген джокъду. Къыйын джолгъа тебреген адамлача сагъышлыдыла.

— Нек десенг,—деб эсине тюшюреди энди бригаданы алгъыннгы бригадири Надя Тищенко,—цех тамадасыны сёзлери, джашаугъа ачылгъан эшиклени ачхычларыча болуб, джюреклерибизге туюлюб къалгъан эдиле.

Джюрекден джюреке болгъаныча, иннетден иннетге да джол барды. Аны айтханым, сени кимге эсе да иги иннетинг бар эсе, къалайда джюрюсе да, ол аны джылытыб турады. Аман иннетли уа, кесини бети кёгериб, сёзлери сызгъырыб тургъаныча, тегерегинде адамланы да сууукъсуратыб, инджитиб джашайды. Кёзге кёрюнмегенликге аман иннет бла иги иннет билинмей къалмайдыла, сезилмей къалмайдыла. Алайлыкъдан болур эди, къызла кюнден кюннге джарыб, къууанчдан толуб, ортада уа тансыкълыкъ юйюрюсюнуб, алай болуб башлады. Шохлукъну, бир бирине хатер этиую уа учу-къыйыры да болмай кёре эдим...

Экинчи смена башланыргъа энтда бир сагъат барды. Юренгенлерича, къызла бюгюн да эртде келгендиле. Ала заводну арбазында гоккалагъа суу къуярыкъдыла.

— Джай заводну тегереги къараб къарамындан тоймазча боллукъду,—деди Юдина Надя.—Къызланы къауумундан да тамадаракъ болгъаны ючюнюмюдю да, не джууаб этерикдиле дегенча, хар кимге кёзюу-кёзюу къарай:

— Сенича болсам, уялмай алай айтмаз эдим!—деб, Рая Новохатская сермеб алыб силдеб джиберди. Аны сарыдан къарауузгъа тартхан къашлары дженгил-дженгил къымылдаб, ариу, кълалтырагъаннга джетиб, бетинде къан джюрюмей кълалгъанча кёрюндю. Надя симсиреб кълалды. Тылпыуун къысха-къысха алады. Бары да бирден сагъайдыла. Кюн таякъла бла бирге келген эртденнги къууанчыны былай ушагъыусуз бузулгъанына кыйналгъанларын билдирирге ашыкългъанча кълалрайдыла ала.

— Не затха кёзлеригизни джандыргъансыз?! Бизни кълалай хыликге этгенлерин билемисиз?!—Рая бурулуб кишиге да къларамай суу алыргъа кетеди. Кълалтыб келди. Бир заманда кълалзланы эм тирилери Лаар Нина:

— Ким? —деб, бир билейим ансы, эки этегин башына кълалбарма дегенча, ауузун джоппу этиб, эринлерин кергени бла тохдаб кълалды.

— Барысы да... Ким этмейди... Онг джанынгы айландыр да барчы кълалкълалсы бригадагъа да... айтханларын эшитирсе...

Надя Шевченко алгъа атлады, дагъыда атлады. Терк тохдады да, басындырыб:

— Тюз этедиле!.. Тюз!..—деб кълалчырыб джиберди.

Сёзню магъанасын ол кълалзланы барысындан да алгъа ангълалгъан эди.

Не ючюн десенг, саулай цехде аладан сора коммунист урунууну бригадасы болмагъан чыртда киши кълалмагъан эди. Алай бла уа бютеу джыйыучу цехни коллективине мусхам болуб тура эдиле. Таблыгъы тюзген

джерде башха бригадаланы адамлары: „Эринчекле,“ „Быт-бытла“, „Сиз болмасагъыз“,—деб ыйлыкъдыргъан этедиле. Саулай коллективине алай айтыб турсала, бир тюл, эки тюл, ким кёлтюрюб барлыкъды? Кесинг да ичниде болуб, джандан джаннга тенглеринги селеке этселе. Бююн эртденбла Раяны да ма алай тарбуууннга тыйгъан кёре эдим къайсы эсе да.

— Бююн ишден сора киши кетмесин. Завкомну председателин да чакъырыб, кенгешген этерикбиз. Комсомолчула бригадасы атыбыз, ишибиз а?! Хаман кечигиб келиучюле бармыдыла? Бардыла. Брак этебизми? Этебиз! Ишни заманында дауур кёбмюдю? Кёбдю!

Надя, бригаданы бригадири, бу къызланы хар бирине джанындан юлюш этген Надя андан ары чыртда джукъ айтмай къойса да, къызла ангылагъан эдиле. Бригадагъа айтылгъан сёз къайсы бирине да эки таякъ болуб тиеди—коллективине, кесине.

Джыйылыу узакъгъа созулмады. Завкомну председатели коммунист урунуу ючюн кюрешни джоругъун ангылатыб бошагъанындан сора къызла да сёлешдиле. Эндиге дери джукъ айтмай, шкафха таяныб тургъан токъбет, тегерекбурун къызчыкъ Галя Беднячук бери аллына силкиниб:

— Мен Томагъа айтама. Мындан ары кечигиб келиучюсюн къойсун,—деди да, экинчи джукъ айтмады.

— Тома, ачыуму болду да, джууаб къайтарыргъа учунуб, тегерегине къарады. Джыйырма бла сегиз кёз. Алагъа да завкомну председатели да кшошулуб, бары да бирча

ушагъыусуз къараб тура эдиле. Айтыб не айтырыкъ эди. Сюлдюрю тюшюб, тѣбен къарады да къалды.

Биягъы конвейер акъыртынчыкъ къозгъалыб барады. Биягъы къызла тизгинлешиб олтурадыла. Биягъы бармакъла, къобуз туюкледеча, дженгил-дженгил къымылдайдыла. Барысы да, не да биягъыды. Барысы да, не да биягъы тюлдю. Биягъы ишни этгенликге, энди къызланы терен нюзюрлери барды. Акъылгъа сингиб бошагъан нюзюр. Ол джашауну магъанасына дам бериб тургъанчады. Коммунист урунуу ючюн кюрешиб тебрегенли кѣзге кѣрюнмеген ма быллай уллу джангырыу болуб баргъанын къызла бек ариу ангылайдыла, джарашдырыб хапар айталмайдыла ансы.

Энди Тома да кечикмейди, ишни юсюнде дауур да болмайды. Брак унутулгъанды. Нек десенг, хар ким аны кесине да, тенглерине да заводну партия организациясыны ышанмакълыгъыны магъанасын ангылагъанды. Бригаданы бирлешиб, джигер ишлерге къызындырыуда ол эм баш зат эди.

Джыл бла талай ай озду. Комсомолчула бригадасыны джетишимлери саулай заводха белгили болдула. Надя Ищенкону бригадирлигинден смена мастерге ёсдюргендиле. Аны орнуна къызла Рая Новохатскаяны айыргъандыла. Иги кадрла ёсдюрюб бериу а ашхы коллективни шартыды.

Хорлам келди. Огъай, къызланы кеслери бардыла хорламгъа. Ала, Булгакова Света, Новохатская Рая, Васюкова Надя да ичлеринде болуб, беш-алты адамгъа орта школ-

ну тауусдурдула. Заводну джамагъат ишлерине тыйыншлы юлюш къошуб турдула. Керек кюн артыкъ сагъатла ишлейдиле. Мамматха джюрюйдюле. Къайсы бирин айтыб къолунгдан келликди.

Быйыл февралны 28-де бютеу заводну джыйылыуу болду. Анда директор комсомолчула бригадасына, хорламлары бла алгъышлаб, коммунист урунууну аты аталгъанына шагъатлыкъ къагъыт берди...

Уллу къууанч келсе, адамны джюреги алай кенг болуб нек къалады экен?.. Анга бютеу дуня къалай сыйыныб къалады ол сагъатда? Сора хорлам, комсомолчула бригадасыны бу гитче хорламчыгъы, былай кесин кёргюзюрге нек ашыгъады экен? Къарагъан а кимге къарайды. Лена Пекеровагъа, Люба Чепруновагъа, Вера Пальковагъа—саулай бригадагъа. Сыйлы затды хорлам?..

Бюгюн Лисицина Алла ишге келмей къалгъанды? Бютеу бригадагъа къайгъы кирди. Сменаны аягъына дери да чыдамай, кюнор тада къызланы бири хапар билиб келди.

— Ауруйду, къыйын операция этилликди деб алай айтадыла,—деди ол, бетинден нюрю къачыб.

— Къалай этейик?—деб Валя Загинайло, бармакъларын ууучларынаджыйыб:

— Ишден сора джыйылыб барайыкъ.

— Барайыкъ!..

— Барайыкъ!..

Андан бери юч ай болуб келеди... Аллагъа бригададан киши бармай джангыз бир кюн да озмагъанды.

Операция этилгенден сора юч-тёрт кюнден Алланы эри ёлдю. Эки сабийи. Джунчуу. Бир адамгъа аллай бир! Огъай! Ол бир адамгъа тюлдю. Саулай бригадагъады. Къуу-анч кибик, ол да юлешинген этеди. Ала бютеу завкомну аякъ юсюне салдыла. Кес-лери ачха джыйышдырдыла. Хар минутну хайырландыра билиб, Алла ючюн да ишлеб турадыла. Май айда уа саулай заводда биринчи орунга ие боладыла.

Мындан алда уа этген ишлерине тёленген хакъны беш процентге тюшюргендиле. Алай демеклик, иш къоратыу кюнден кюннге ёсюб барады.

ЛЕНИНЧИ комсомол дуня-гъа туугъанлы аны джигитликлерин джырлау бизни эм сыйлы темабызды. Уллу адамлыкъгъа ие болуб, атлары историяны бетлерине алтын харфла бла джазылгъан джашларыбызны, къызларыбызны асламысы да комсомолну тизгинлеринде чыныкъгъандыла. Энди уа, ненча комсомолчугъа тюбессинг да, тамблагъа ачыкъ джюреги бла тебреген коммунизмни ишлеуню джигерлери джангы адамла бла танышаса.

Бу джол да алай болду. Тюзюн айтсам, мен джазаргъа деб алчы комсомолчуладан геройла излей чыкъмагъан эдим. Барысы да цехни къабыргъасына тагъылгъан бир къагъытдан башланды ансы. Анда:

„Берген сёзюбюз ючюн
Биз айыблы болмазбыз!
Джангы джашауну кюнюн
Джер джюзюне тутарбыз!“ —

деген назмуладан сора: „Жильцова Антонина Федоровнаны бригадасындагъы комсомолчула, джетиджыллыкъны ючюнчю джылыны

борчларын болджалдан алгъа, КПСС-ни XXII-чи съезди ачылыр кюннге, толтурур ючюн, бегим этедиле“, —деб былай джазылгъанды:

1) „Коммунист урунууну юлгюлерин кёр-гюзюрге;

2) марданы хар кюн сайын 115—120 процентге толгуруб барыргъа;

3) техника кьоркьуусузлукьну джорукь-ларын джангыз да бузмазгъа;

4) продукцияны кьуру айырма агъачлы чыгъарыргъа;

5) кьанганы не кьадар аяулу этерге;

6) съезд ачылыргъа орта билимлери болмагъанланы бирн да кьалмай школгъа джюрюрге...“

Айдан сора ай озуб, уллу съездни кюнлери да келдиле.

Барыгъыз да кёрюгюз, окьугъуз деб, цехни эм туура джерине джазылыб тургъан бу сёзлени джерге тьушюрмез ючюн, андан бери кьызла джангыз бир кюнню да, бошбеллик этмегенча, кьадалыб кюрешгендиле. Артыкь-сыз да бек хар адамны энчи кьылыгъын коллективликни излемлерине тюзетиу тынч болмагъан эди. Алай а беш-алты комсомолчуну башы кьошулгъан джерде комсомол джолдашлыкьны сыйы кимге да багъалы болады. Аны хатерин этерге тырмаша, адамны адамлыгъы, намысы ёсюб, кючю-кьууаты, тин байлыгъы юйреб, ёмюр джолу джамагъатны асыл иннетине кьошулады.

Джазны бурну кьарагъанлы санлары дже-нгилленгенча болуб, не кьадар джигер иш-лерге кьызыннганын Тоня талай кюнден бери да сезе-сезе турду. Не келсин, белгили

бир ишинг болмаса, неда тенглеринг бла эриширге мадар табмасанг, ингирге дери кюн ашыраса да къайтаса. Бир-бирде уа, тынч-кёллюлюкге салыныб, иш кюнню бошалырына ашыгъаса. Алай демеклик, заводда кёб комсомолчу, бир ишден бир ишге кёчюрюлюб, къалайда болса алайда кюн ашыра джурюу эди.

Бу тукъум джашаугъа комсомолчу къызыны джюреги чыртда хош болмады. Юйлерине келсе да мышау болуб олтурургъа тюзелди. Арт ала уа „къалгъанла да таб менлей болуб тура болурла. Газетледен джуртубузда комсомолчу тёлю баджарыб баргъан сейир ишлени юсюнден окъусанг а, кеси кесингден, ыйлыгъырынг келеди“ деген сагъышла уя сала тебретиле.

Бир кюн заводну арбазындан дыбырдаб тышына чыгъыб баргъан Надяны кёрюб, ызындан.

— Надя, алай тохдачы! — деб къычырды.

— Нек къычыраса?

— Бир айтырым барды.

Экиси да къолтукълашыб сериуюн атлай барадыла. Орам тереклени джалан булчукъларын эшитилер-эшитилмез шыбырдата, Лаба ёзенни толтуруб келген аязчыкъ энди узайгъан джазгъы кюнден джылыныб, къызчыкъланы бетлерин джумушакъ „тили“ бла сылайды. Тоня „тарыгъууларын“ бошагъанында, Надя табанларын алгъа басыб, бурунларын да штаб-штаб деб джерге ура баргъан чурукъларына къарай, бир кесекни джукъ айтмай барады. Сора:

— Ахырысы, мен да сеничама. Миллионла бла гектар къырдышлы джерлени сюр-

ген—комсомолчула! Къайдам, не айтайым. Сен а, ингирге дери эрикгенинги кетерелмей бурнунгу салындыр да айлан.

— Бери къара, тамбла комсомол джыйылыу боллукъду.

— Бола турсун бир да аямай!

— Бир сёз ангыла, къызыб къалма да. Анда комсомолчуладан джангы бригада къураргъа оноу этейик деб кёлюме келеди.

— Огъай, пеляхлы кёреме сен, Тоня...

... Бир да иги боллукъду. Къалгъанланы да къууандыргъа башлагъанса.

Джыйылыуда бу оноуну къызыу джакълаб, бир аууздан къабыл этдиле. Заводну администрациясы бла коммунистлери уа бригаданы джетишимли ишлерине джол бердиле.

Алкын усталыкълары, сынамылары болмагъан, бирер тюрлю къылыкълы, бир бирлери уа ишге джизги адамланы юретиб, джигерлендириб, бир бирини халисин алдырыб, джетишимли урунуб тебреу айтыудача терк, тынч болуб къалмайды. Станокда джигер ишлер ючюн а заманны толу хайырландыргъандан сора да, тири къымылдаргъа керекди. Тоняны кесинден сора уа киши ишлей билмейди.

„Ол сирелиб, мен ишлеб...“ — деб къызланы арасында ууакъ гурушхала чыгъыб тебрейдиле. Бир кюн Люда Коваленко сирелиб тургъанлай, къызланы бири къатына джууукълашыб:

— Нек сир къатханса, бийче, не-е?!—дегенлей, Надя да, Тоня да кеслерин тыялмай кюлюб джибердиле.

— Джаууму да сиз самаркъау этигиз,—деб ол да ёрге-ёрге чынгады.

— Сени ким самаркъау этеди?

— Ма сиз!

— Бери бедерленмей, сен да къалгъанлача ишле!

— Дунияны тутуругъу бизбиз деб кёлюгюзге келе болур дейме,—деб Света бла Валя да ол ючюсюне хыршыландыла. Бригада эки къауумгъа бёлюндю. Киши киши бла сёлешмейди. Кючден бла бутдан къуралгъан бригадасы былай болгъанына Тоняны джаны кимден да бек къыйнала эди.р

— Бу мизамсызлыкъ къузумай, игилик джокъду,—деди талай кюн огъандан сора бир къауумуна да къошулмай тургъан Чернявская Люба.

— Эм алгъа кесинг уяла бил да, андан сора орчачы болурса,—деб къызла джанджанындап къычырдыла.

— Сора не этгенме мен?

— Съездни сыйына алгъан борчубузгъа къол салгъанса да?

— Салгъанма!

— Школгъа нек джюрюмейсе?

— Заманым джокъду,—десе да, Любаны кирпичкери салыныб, акъшилли джукъа ууртчукълары къызарыб къалдыла.

— Алдама! Тебсерге уа къайдан табаса да?—деб артыкъсыз да Тоня хыртха уруб тебрегенинде:

— Ким сёлешсе да, сен сёлешме! Ауругъан этеме деб, киногъа...

Бир кюн Тоняны кертиси бла да ауруб кетгенин барысы да биле эдиле. Сора Люба-

ны алай айтханына бригаданы эки кѡаууму да хош болмадыла.

— Бизни ичибизде быллай бетсизликге орун болмасын.

— Бригаданы да кѡураб, барыбызны да станокда ишлетген кимди: Тоняды! Сорабиз бир бирибизге былай харамлыкъ джюрютсек, элтиб халкъны кѡз туурасына такъгъан борчубузну кѡалай толтурлукъбуз? Эм арты кюлкюлюк болургъа тебрегенбиз!—дегенинде, Надяны уллу кѡзлери андан да бек джаныб, джукъа джаякълары андан да кѡуу болгъанча кѡрюндюле.

Ингирде кѡзюусюз комсомол джыйылыу бардырылды. Къызла кѡаугъаны чурумчулары аямай сѡкдюле.

— Тенглик татыу джокъ джерде берекет кѡайдан болсун. Борчларыбызны башына: „Атынг комсомолчу эсе, аны багъалата бил!“ — деб джазыб турабыз сора... Къызла, энди нени да кѡюуб, ишибизни кѡолгъа алайыкъ,—деди Тоня. Разылыкъларын билдиргенча, хар ким тынгылауну басыб, чачылышыб кетдиле.

Не кѡлалгъычлыгъы, не кѡлкѡалдылыгъы болмай, талай кюнню бирге ара ашхылыкъ ючюн джигер урунайыкъ деген иннет бла баргъан бу демлешуню бригаданы мындан аргъы джазыууна танг кесек хайыры тийди...

Тѡгерек мычхы асыры дженгил бурулгъандан тишлери букъу ауангыча кѡрюнедиле. Кѡараб турсанг, ол анда-мында бир эсленеди. Нек десенг, тамам тири кѡымылдагъан комсомолчу къызла, кѡангаланы ѡлюм-кѡара тамагъындан тыгъыб, чыртда бошуна ай-

ландырмайдыла. Сора мычхы ачы тукъум гъыжылдаб, къанга кесеклени джетер-джет-мез тилимдилеча сылыб-сылыб тюзюреди. Къызланы бир къаууму, джортханлай джюзрюб, къанга кесеклени ариу къалаула этедиле. Ала бюгюн, тамбла болса да, Куржиново агъач заводдан крайны фабрикаларына ашырыллыкъдыла. Андан сора джарагъан мебель болуб, совет адамланы юйлерин джасарыкъдыла.

Энди хар ким бир бири бла ышара-кюле селешеди. Бир бирин марамай, бир бирине болушуб ишлейди. Смена мастер Николай Федорович Мамеев да кюн сайын иш бошалыргъа:

— Джарайсыз, къызла, бюгюн мардагъызыны 130 процентге толтургъансыз,—деучю болгъанды. Ишлерге хилеу Света бла Люба уа энди кимден да бек къадалгъанчадыла.

Къызланы комсомол шохлугъу кюнден кюннге еседи. Ишге былай келгенлей огъуна, къызланы барысына да эшитдире:

— Бюгюн бютеулей киногъа бир барайыкъ,—деди Локоткова Надя.

— Славканг ёбгелер, теличик,—дсб Тоня чам этди.

— Сора ол сени Володянгмы болгъанды?

— Суйселе ала да келсинле,—деб къуру да дженгил селешичю алаша бойлу, къара шилли Люда Шароватова тири кёзлерин ойнатды.

— Маштакъчыкъгъа къара! Серёжкасы амалтын еле кереме, деб барысы да харх болдула.

Комсомолчу кызыла партиябызны XXII-чи съездини сыйына алгъан борчларыны бютеу пункталарын толу толтурдула. Бригаданы урунуу хорламы бютеу заводха, андан сора районнга баям болду. Уллу съездни унутулмазлыкъ кюнлеринде келген махдаулу ленинчи комсомолну 43-чю джыллыгъына ала джангы джигерлик бла тюбейдиле. Бюгюнден ары кеслери да коммунист урунуу бригадасы деген атны алыр ючюн кюрешни башлайдыла.

Жильцова Тоняны да, Локотова Надяны да, Коваленко Люданы да, Чернявская бла Шароватова Любаланы да, Минакова Светаны да биографиялары кыруу „школ, комсомол, завод“ деген юч сёз бла айтылады. Ленинчи комсомолну сейир ишлерине юлюш кыошуб башлагъан бу джаш кыызчыкыла джарыкъ коммунизмге элтирик урунуу джолларында хаман да ма былай сый бла барыб турурларын излейбиз.

ЭКИ джаш джол джанын сакълайдыла. Бири тегерек зугул ташха чегюб белюнмей джулдузлагъа къарайды. Чурукъларыны бурунлары бла таш зыгъырчыкъланы чачырата, бири да ууакъ-ууакъ атлайды. Тегерек асыры шошдан, чеб башы кымылдамагъанчады. Юслерине къараб тургъанлайына, кезлеринги алдаб, джулдузла бирем-бирем ташаядыла. Танг бозарыб барады. Кекню къараууз тюрсюню сууча кексюлдюм бола, андан дагыда кюмюш бет ала барады. Экиси да бек ашыгышдыла. Солуу кюн элге келгендиле да, энди иш башланьргъа ызларына, Эркин-Шахаргъа, джетерге керекдиле.

— Алан, космонавтланы кере болурмуса? Быллай бир кеб къараб тураса,—деди аякъ юсюнде айланган къара мыйыкълы, эркин сюекли, токъ джаш. Алкъын джукъудан иги аязыб бошамагъаны себебли болур эди ауазы да тунакы эшитиледи.

— Тейри, огъайым джокъ эди былайдан къараб Валя бла Валерийни керюрге. Бусатда къалайда учуб бара болурла экен?—деб сары шиллиге тартхан назик, келбетли

джаш, адетича, ауузун да джоппучукъ этиб, акъыртынчыкъ кюлдю.

— Аз суймез эдинг, — деб Асхат джууаб этиб, экиси да кюле тургъанлай, машина келиб къалды. Бир бирлерине тѣзмей экиси да къол кѣлтюрдюле, бираз озуб кетиб тохдады да, шофер кабинасындан башын бери чыгъарыб, кюбюрюню юсю бла ызына къарады.

— Шо, Черкес шахаргъа дери бир джетдир!

— Орнум болмагъанын кѣрмеймисиз?

— Неда эт, бир мадар эт ансы... Эркин-Шахаргъа барабыз. Ишге кечигебиз. Ююбюзге солургъа келген эдик.

Асыры онгсунмаса да, алай къадалыб тохдагъанларында шофер огъай деб къоялмады. Сыйдам джолда къызыу баргъан машинаны кюбюрюнде кючлю ургъан сууукъ аяздан башларын букъдура, Азрет бла Асхат студент кѣзюулери эслерине тюшюрдюле. Адамны студент кѣзюуунден джарыкъ, андан насыблы сагъатымы болады? Энди ол кѣзюу артда къалса да, хапарлары эсге тюшгенлей, джашланы джюреклери къууанчдан толуб башлайды.

Чимкентде технология институтну бошагъандан сора, талай негерлери бла Байрамукъланы Азрет да, Биджиланы Асхат да туугъан тауларына къайытыб ишни къолгъа алыргъа ашыгъадыла. Ала ишни тынчын излемейдиле, халкъыбызгъа, туугъан джуртубузгъа эм хайырлысын излейдиле. Къалайда бек джарарыкъларына кѣре, алай оноу этедиле.

Ол джыл Эркин-Шахар шекер завод джангы ишлениб башлагъан эди. Ары джаш тёлү, артыкъ да бек усталыкълары болгъан джигер адамла кёб керек бола эдиле. Бу болумну билгенлеринде, джаш инженерле экинчи иш излер къайгъылы болмадыла. Киши да джукъ айтхынчы, джангы къурулуша барыб, мастерле болуб ишлеб тебретдиле.

Мекиямы-башы джарашыб бошамагъан джерде къач сууукъладан башлаб ишлеб тебретмеклик, игитда дейсе, тынч тюлдю. Алай а джюрегинг тартса, нюзюрюнг джаратса, не къыйын иш да, зауукълу, къууанчлы болуб кёрюнеди. Сора къаджыкъмай ишлеб турунунг келеди. Биринчи кюнлеринде огъуна Азрет бла Асхатны джюреклерин ма быллай асуулу патриотлукъ эмда таб-таза адамлыкъ сезимле кючлеген эдиле.

Алай бла уллу къурулушну биринчи джигерлери бла бирге комсомолчу инженер джашла студент костюмладан ишчи спецовкалагъа кёчдюле. Сабийликлеринден огъуна тюз ишде чыныгъыб ёсген адамлагъа, иш къыйын болса да, асыры татымайды. Ма ол себебден Азрет бла Асхат да иште аз да джизгилик этмедиле. Бирер белек адамгъа башчылыкъ этиб, кеслерича аланы да таукел ишлерге юретедиле. Биз институтну бошагъанбыз деб кеслерин омакъландырмай, къалайда да тюз ишчиле бла бирге ишни бардырыгъа тырмашхандыла.

Андан бери эки-юч джыл озду. Чагъым ногъай элчикни ортасында деу заводну мекиямылары сюеледиле. Бу уллу ишге Азретни Асхатны да кёб къыйынлары киргенди. Ал-

гъан билимлерин, бютеу джигерликлерин аямай бергендиле.

Эртденнгиди, алкъын сууукъ аяз сорушмагъанды. Хар ким ишге джангы джараша башлагъанды да, тыш кийимин тешген хазна киши кёрюнмейди. Ал тюймелерини бирин да этмей, къара габырайыны хурджунларына къолларын сугъуб, Азрет чабханлай айлананды. Бир-бирде терк тохдаб тефдерин чыгъарыб, эрлей-эрлей бир затланы джазады да, ишчилени ишлей тургъан джерлерине барыб, ашыгъыш-ашыгъыш сёлешеди. Бир заводну баш этажларына ёрлейди. Дагъыда чабханын бузмагъанлай, арбазгъа келеди. Мен Азретни заводну къабакъ эшиклерини къатында сакълаб тура эдим. Ол ары баш этажлагъа ёрлеб кетгенинде, мени кёзлерим тюз аллымда тургъан сыйлы къангагъа тюшдюле. Ма бусагъатдагъы кийимлери бла Азретни ышарыб тюшген суратын кенгден огъуна таныб къойдум. Иги джууукъ барыб къарадым, „Урунмедстрой“ трестни ючюнчю къурулуш управлениясини махтаулу прорабы Байрамукъланы Азрет“ деген джазыуну бир-эки-юч кере окъуб чыкъдым. Тюзюн айтсам, дагъыда окъурум келгенлей тура эди.

Тюз кесине къарагъанча, Азретни суратында да тири, ётгюр, къаджыкъмагъан джашны огъурлу, джумушакъ халиси, суююмлю келбети ачыкъ кёрюнедиле. Былай келбети болгъан адамны терен адамлыгъына, халаллыгъына мен чыртда ишекли болмадым. Биягъынлай чабханлай мени къатыма келди да, саламлашыб бошагъандан сора:

— Энтда бир-эки этиллик ишим барды. Мен бусагъат аланы тындырыб джетейим,— деб кетди. Таб айтханыча, хазна мычыма-гъанлай, къайтыб да келди. Андан сора эки-биз да, Азретни бригадалары ишлеген джер-леге айланыб, ишчиле бла ушакъла этдик. Деу къурулушну джигитлеринден дагъыда талай адам бла шагърей болдукъ. Алай а Байрамукъ улуну бизни бла кёб сёлеширге заманы джокъ эди. Биз Азрет бла Асхатха, ишгирде тюбеширге деб чачылышдыкъ.

Кюн сайын къурулушну тамада къаууму ишгирликде кенгешиуге джыйыла кёре эдим. Анда тамбла не иш этиллигини, къаллай материалла ташыллыгъыны оноуу этиледи. Быланы барысын да тындырыб, джашла юлереине джыйылгъынчы иги кеч болгъан эди.

Аланы патарларында эки орундукъ, стол, мюйюшде юсюнде радиоласы бла тумбочка, хар къалайда да кёрюнген китабла—былай киргенлейинге огъуна студент джашауну эсинге тюшюрөдиле. Ушакъ этиб бираз солугъаныбыздан сора, хар ким кесини ишин къолуна алды. Азрет келтириб уллу чертёжланы столгъа салды да, бютеу эсин алагъа бёлюб, къара къалам бла белгиле салыб тебреди. Бир башха таза къагъытха дагъыда талай тарихни джазды.

Бу джаш адамны бу къадар джигерлиги мени къууандырыб баргъанын эслейме. Тамблагъы тамам уста, уллу сынамлы, керти да деменгили инженерни тюрсюню кёзюме кёрюнгенча болады. Былай къадалыб тургъаны бла эсин бёлюрге асыры хош болмасам да, чыдаб туралмадым.

— Бу эте тургъанларынгдан бир-эки хапар айт,—дедим. Мени сорууумдан сора да бир кесекни бёлюнмеди. Сора, кёкюреги столгъа къабланыб тургъанлай, тири кёзлерин андан да бек джигитлендириб башын ёрге тутду. Къол аязларын бир бирлерине ышыб, тюр эринлерин джашыра, дагъыда бир кесекни тынгылады.

— Бу иште чертёжсуз сынгар затны да этерге болмайды. Харкъурулушчуну быладан терен хапары болургъа керекди. Мен а там-благъа хазырланама,—деди. Андан сора да, ишине кёзю къараса да, аны къоюб, чертежланы магъаналарын меннге ангылатыр джанындан болду. Биз тынчайыргъа джатханыкъда, иги огъуна кечени ауурлугъу таркъайгъан эди. Къонакъбайланы экиси да джукъугъа сингдиле. Мени уа кёзюме къалкъыу кирмейди. Оюмларыма бу эки джашны ёмюрдунияларындан, джашау джорукъларындан тюрлю-тюрлю сагъышла келедиле.

Экиси да къыйын джашауну сынаб ёсгендиле. Энди уа къралны таймаздан болушлугъу бла, джарагъан бирер ишни баджарыргъа къолларындан келген деменгили адамла болгъандыла. Керти адамлыгъы бла тенглеринден сый-хурмет табыб, быйыл Азрет Черкесск шахар Советге депутат болуб сайланганды. Джамагъатны бу уллу ыйнамы Азретни къалай адам болгъанындан, тутхан ишин къалай баджаргъанындан кёб хапар айтмаймыды?!

Энди бёлек замандан Эркин-Шахар шекер завод ишлениб битерикди. Ол джыл сайын туугъан Ата джуртубузгъа мингле бла тонна чыммакъ шекер бериб турлукъду. Кеслерини

урунуу атламларын быллай уллу магъаналы
иште башлагъан джаш инженерле Байра-
мукъланы Азрет бла Биджиланы Асхат за-
водну махтаулу ёмюрю бла къууанганлай
джашарыкъдыла. Быллай патриотлукъ ишге
уллу ююш къошханлары экисини да ёмюр-
леринде джарыкъ кюнле болгъанлай къал-
лыкъдыла.

1. КЕЧЕЛЕ-КЮНЛЕ

МУУАЛ бола башлагъан чюгюндюр чапракъланы юслеринде тохдагъан чыкъ тамчыла эртденнги кюнню сѣдегей таякълары бла джим-джим джылтырайдыла. Сора бютеу дуния, кѣм-кѣк къатапаны накъут-налмаз бла джасаб къойгъанча, кѣрюнеди. Андан кюн къызаргъа чапракъланы букъу басыб, алай тургъанлай, бозарыб баргъанча боладыла. Ашхамдан ары уа, не чыкъ тамчыланы, не кѣк, не боз, не мууал чапракъланы, не тракторну ызындан тизилиб баргъан къалаулада уллу-уллу чюгюндюрлени кѣрлюк тюлсе. Энди быланы барысы да бирча, къаралдым тѣбечиклеча, болуб къаладыла.

Эртденден-ингирге дери табигъатны былай къуджурла тюрленнгенин Хусей кюн сайын кѣреди. Ол бу айдан бери кечесин, кюнюн айырмай, чюгюндюр къазады. Тракторну тизгинлеринден не кесек да джаллатмаз ючюн, хаман аллына къарагъанлай келеди. Сора табигъатны назик суратлары аны кѣлюн кѣлтюрюб, джюрегин джарытханлай турадыла. Аны урунуу джыры, джигерлик джыры, ахырысы, иш не къадар кѣб болса, не къа-

дар дженгил барса, Хусейге ёмюр-дуния зауукъ болуб сезиледи.

Октябрь айны ахыр сюремиди. Къазылыкъ чюгюндюрню хазнасы къалмай бошалгъанды. Алай а къачха не ышаныу барды. Билмей тургъанлайынга не къар, не джангур джаууб къалса, сууукъла кысыб кый-сала...

— Энди иш бошалгъычы кюнюне юч-тёрт сагъатдан кёб джукъларгъа боллукъ тюлдю. Ансы болгъан бизге къараб турады,—деди Хусей комбайнер нёгери Васильевге, ауузла-ныргъа чёкгенлеринде.

— Керти айтаса, алайсыз, къазыб джетиш-диреллик тюлбюз.

Семён урунууну суйген джарыкъ адамды. Техникадан терен хапары барды. Ишни юсюнде аны сары шилли келбети артыкъ да бек чырайлы болуб кёрюнеди.

— Ол бир джаш эди, ахырысы, адам джанындан юлюш этер эди. Мен аллай адамгъа тюбемегенме,—деб хапар айтады джашлагъа Хусей. Огъай, Хусей иги адамлагъа кёб тюбегенди. Семенну орну да бир башхады ансы. Оруслу бла къарачайлыны арасындагъы бу тукъум татлылыкъ халкъланы ленинчи къарнашлыгъындан туугъан джангы дунияны тиниди.

Октябрь байрамда Хусей бла Семеннга къууанч юсюне къууанч келди. Ишни белгиленген заманга тындырыб, къралгъа 164 гектарны хар биринден 200-ден аслам таза шекер чюгюндюр бергендиле.

2. БУЗОУЧУ ДЖАШЧЫКЪ

Байрамукъланы Хусейни джашауунда уллу джигитликле джокъ эселе да, джашау анга алай тынч болмагъанды. Къзауатны ууундан ол окъуб, уллу билим алыргъа мадар табмагъанды. Нек десенг, Хусей ауур юйдегиде сабийлей огъуна атасындан ёксюз къалады. Анасына болушуб, кесин да, кесинден гитчелени да, инджитмей ёсдюрюр ючюн, Хусей джангыз бир джолгъа таянады. Ол да урунууну джолу эди.

Ол кёзюуде Хусейни къолундан келлик иш бузоу кютюу эди. Малчылыкъда 8—9 джылны ишлесе да, Хусейни къурч атлагъа миниб сабан тюзледе механизатор болуб ишлерге талпымакълыгъы не къадар уллайгъаны сайын ёсюб бара эди. Сора асыулу малчыдан айырылыргъа кёзлери къыймаса да, джигер джашны уллу къыйынын эскериб, колхозну правленийеси тилегин къабыл кёредди. Юч айдан сора Хусей, механизаторланы курсларын тауусуб, муратына джетеди: къурч тулпарны джигити болады.

3. СОЛДАТ

1955-чи джыл аскерге чакъырылгъан джашланы ал тизгинлеринде Байрамукъланы Хусей да бар эди. Ол аскерде къуллукъ этген биринчи джылында огъуна 23 бюсюреу алгъанды.

Юрениу бара турады. Операцияны джетимли баджарыр ючюн суугъа уллу кёпюр ишленирге керекди, кёпюр бла Хусейни джа-

нындагъы аскерни бютеу машина кючю аш-хам болгъанлай, сууну бирси джанына, кёпюрге тюшер ючюн, суу джагъаны мийик джарын къазыб, кёпюр бла тенг этерге керекди. Белгиленген болджалдан джангыз минутну да кечигирге боллукъ тюлдю. Бу джууаблы иш Хусейге буюрулгъанды.

Джол болджалдан эки сагъат бла талай минутну алгъа битди. Операция тамалы баджарылды. Ол сагъатда Хусейни джигерлиги бла джигитлиги бютеу аскер подразделениеге белгили болду. Кесине да фотоаппарат бла махтау грамота бердиле.

Ал бацланган билими болса да, кесини ётгюрлюгю бла айырма къуллаукъ этген джашха кичи сержантны званиеси берилди. Бютеу полкнун алына чыгъарыб, Хусейге саугъаланы берген заманда, ол:

— Совет Союзгъа къуллаукъ этеме!—деб айтхан эди. Хусей аскерден къайтхандан со-ра да рахатлыкъ урунууда кесини уллу комсомол иннети бла туугъан джерине, халкъына не къадар хайырлы болургъа, къалайда къыйын эсе, алайда ишлерге талпыгъанды.

4. БУЗЛАГЪАН ТЕМИРЛЕ

Иги механизаторну къолунда аман трактор да бузукъсуз ишлейди. Аман механизатор а джаб-джангы машинаны да пара-парасын чыгъарыб сирелирге боллукъду. Хусей алайын иги ангылайды. Механизатор кесини машинасыны саулугъун кече-кюн да тинтгенлей, хар керекли затын заманында джарашдыргъанлай туругъа керек болгъанын биледи.

Къыш машинаны не къадар деменгили джарашдырыргъа заман кёб табылады. Алай а ол заманны бошуна джибермезге керекди. Ашыкъмай, ремонтну иги адамыча этерге керекди.

Къышны сууукъ эртденлеринде гаражгъа танг аласы бла барсанг, кюн сайын эм алгъа Хусейни келгенин кёрлюксе.

Бузлагъан темирле. Эслемей алагъа къолунгу тийиргенинг болса, джабышыб да къалады. Сора кюнню кюн узуну бузлагъан темирле бла кюрешиб турмакълыкъ алай тынч тюлдю. Алай а ма быллай 22 кюнден сора, Хусейни машинасы джазгъы сабан ишлеге хаб-хазыр болгъан эди. Хусейни трактору юч джылдан бери джангыз джолда да тамам ремонтха тюшмегенди. Быйыл а ремонтха берилген 600 сомдан 230 сомуну совхозну кесине къалгъанды. Алай демеклик, хар не тукъум иште да Хусей кесин кърал адамына санайды. Сора къралны хар бир капегин аяулу джоймакълыкъны таулу джаш адамлыкъны шартына санайды.

Б. МОТОР ДЖЫРЫ

Джаз келсе, механизаторланы да кёллери джарыб, джан-джюрекleri джырлаб, джангы джылны джангы берекетин этерге ашыгъыб тебрейдиле.

Тракторла энтда тизилгендиле. Ала тохдаусуз кетиб барадыла. Танг аласы бла келсенг да, барадыла,—ашхам къарангысында да бу къурч атланы биринде Хусей да барады. Ол кюн сайын кесини „Т-38“ маркалы тракто-

ру бла 14 гектарны орнуна 23 гектар джерге чюгюндюр урлукъ себеди. Хусей башчылыкъ этген механизацияланган звено быйыл хар гектардан 350 центнерден битим алыргъа борчланганды.

Чюгюндюр урлукъ атыу эртде бошалгъанды. Энди джерге тюшген хар бир бюртюкню ичиндеги ёмюр уяныб, джашау башланганды.

Джер-ана—берекет, байлыкъ башыды. Джашаугъа эс берген, джашауну ара багъанасы болгъан джерден алынган байлыкъды. „Джерге урунган азмаз, тозмаз“,—деб бизни къартларыбыз бош айтмагъандыла. Сора биз бютеу нюзюрюн бериб, джерге урунган хар бир адамгъа огъурлуду дейбиз. Аллай огъурлу адамланы бири быйыл кесини съезди, комсомол съездини, джарыгъы бла учунган Холодно-Родник совхозну механизатору комсомолчу джаш Байрамукъланы Хусейди.

ИЙНЕК сауар, ийнек кыысдар кыайгысы болмаса да, Зина не кыада эртде кыозгыалыргыа ёчдю. Танг атыб, дуняны джарыб баргыанына кыараса, джюрегине кыуанч келиб, кёлю кёлтюрюлгенча болады.

Алай этиб ма бюгюн да танг джарыи тебреб кыобханды... Биягындай дунягыа джылы чырайы бла кыарайды... Кечени тунакылыгы седиреб барады. Арбазда гоккала, суу джанында терекле—бютеу тегерекде хар зат бирер тюрю тюрюню бла джашнайды. Табигыатны бу туккун ариу чырайы бир кыауум адамгыа тин азыгы болады. Ол кыауумданды Зина да. Тюсю, быллай адамла насыблыдыла. Хар неси да таб-таза табигыат аланы джюреклерине огыурлу иннетлени юй-юрсююрлерине сеbeb болады.

Габырайын сыртына кыаблаб, Зина суу джагыасына тебреди. Эртденликде джылы орундан салкын тау аязгыа чыкыганлыгы сеbebли болур, сууукысураб, бираз буюгыуб барады. Кыолунда китабы... Джайгы эртденде Архыз сууну джагыасы терекле тюбюнде джюрегинг алган китабланы окыу-

гъандан зауукъ не барды! Эм уллу байлыкъ ол тюлмюдю!

Эмилик суу къобан ташлагъа ёшюн уруш этиб шоркъулдаса да, огъартын ургъан аяз тереклени шууулдатса да, энди Зина аланы бирин да эслемейди. Бютеу оюмлары китабда суратланган ёмюр-дуниягъа сингиб барадыла. „Ол китабланы къоюб, башына бир хайырлы иш этсе уа“ деген орам сёзлени да эшите туруучанды. Алай а быллай „зыкгыл“ сёзледен магъана табмайды. Джыйырманчы ёмюрде, бизни заманыбызда, китаб окъумай къалай джашаргъа боллукъду? „Джахил сёлешген, джахил инсандан насыбсыз болмаз,“ — деб, Зина кеси кесине ол джууабны табады.

Мебель фабриканы тюз ишчиси ногъай тиширыу Акаева Зина. Кёремисиз, бизни таулу тиширыуларыбыз къаллай бир мийкликге ёрлегендиле! Мындан джарым ёмюрню алгъа къайсы тиширыуну акъылы аллай тохдам этеллик эди?

Айхай, суюгеннигча окъуй турургъа заман табылса уа. Къараб къарагъынчы иш башланыр кёзюу да джетди да къалды. Эртденниги ушхууурну ашыкъ-бушукъ ашаб, Зина, дженгил джюрюшюн бир да бузмагъанлай, басыныб фабриканы арбаз эшигинден кириб баргъан адамлагъа къошулду да кетди.

Ногъай къызы Зина бу сыйлы босагъадан ма былай учунуб атлаб тургъанлы тогъуз-он джыл. Хар озгъаны сайын джюрегине къууанч келеди. Алай бла джашаугъа суюмеклиги ёседи. Дуниягъа игилик этери келгенлей турады.

Цехни ичи хазыр шифоньерледен, шкафладан, шиндикледен дагъыда башха тюрлю мебелден толуду. Аланы кыйынындан тебрейди да, Зина ишлеген бригада, барысыны да бетлерин зыбыр къагъыт бла сыйдамлайды. Сора уллу кюч бла чачылтхан аппарат бла юслерине бетсиз лак джагъады. Алай бла совет адамланы юлерин джасарыкъ мебель ариу тукъум джылтыраб чыгъады.

Гитче добар къолчугъу джопшучукъ болуб, къагъыт бушдукъгъа къадалыб, таб, айланджюк бурулгъанча, дженгил кымылдайды. Башха заманда теренден кюлюмсюрей тургъан къаб-къара кёзлери энди, эсленмей чола джери къалмасын дегенча, джити къарам бла мебелни хар джерин къармаб кюрешедиле. Кеси аллына азчыкъ-бузчукъ ышара тургъан келбетинден, кёзлерини кюлюмсюрегенлеринден, джарашыу накъырда-чамындан бусагъатда бир тукъум бир зат эсленмейди. Бютеу эси, бютеу сагъышлары ишине къадалыб турадыла... Нек десенг, джууаблы ишди. Нек десенг, коммунистни къолундан чыкъгъан затла асыулу болургъа керекдиле. Нек десенг, бу мебелни сатыб алгъан хар адам, не аз да сокъуранмазча, не аз джарсымазча, юйюнде къууаныб тутарча, болургъа тыйыншлыды.

Ишлей тургъанына къарасанг, фабриканы оюн-той къауумунда ол алакат джырлаучу назик битген Зинады дерик тюлсе. Быллай бир этимлиликни бу гитче адамчыкъ къайдан да табады деб кёлюнге келирге боллукъду.

Дунияда эм уллу адамлыкъ—бютеу кючюнгю бериб, халал уруна билиудю деб тюз

айтадыла. Зинагъа уа быллай уллу адам-лыкъны бизни алакат джашауубуз, ленинчи комсомолну адетлери бергендиле.

Къазауат бошалгъан джыл Акаева Зинагъа эки къууанч бирден келди. Хорламны къууанчыны юсюне, аны ленинчи комсомолну тизгинлерине аладыла. Ол кёзюуде Зина кесини урунуу джолун башлайды. Андан беричи сынамы Зинаны, бусагъатдача таукел узалыб, дженгил къымылдаб ишлерге юретгенди. Алай демеклик, анга бу къадар адамлыкъны берген кесини халал къыйыныды.

Ашхы адамны аты унутулмайды. Кесин ишлерге юретген биринчи устазы Михаил Тимофеевичге Зина бююн-бюгече да уллу сый-хурмет бериб сёлешеди. Тюгел акъылбалыкъ болмагъан ногъай къызчыкъ, кесикесинден тартына, ишлерге да бек зыкъы эди. Ким не айтса анга тынгылагъандан сора, тартыб алыб, бир ишни тындырыб къояргъа къолундан келмей эди. Энди уа ол ногъай къызчыкъ бешинчи разрядлы устады, джыл сайын кёб джаш адамны ишлерге юретеди.

Биз джаш тёлюю ишлерге юретген устазлагъа тыйыншлы сый беребиз. Ала халкъыбызны уллу ишине къаллай бир игилик этедиле! Аллай болумлу адамладан ишлерге, иш усталыкъгъа юреннген джашла бла къызла къаллай бир джарыкъ, къаллай бир насыб табадыла. Бююнлюкде Акаева Зина да аллай огъурлу адамланы бириди. Анга не къадар сый Серсенг да, озарыкъ тюлдю.

Бютеу кючю да, фахмусун да бериб ишлегенини кючю бла Зина кесини эм джа-

рыкъ, эм татлы муратларына джетеди. 1958-чи джыл ол Коммунист партиягъа член болады. Андан бери уа коммунист урунууу хорламлы джолунда мийикден мийикге ёрлеб барады.

Джуртубузну алчы ишчилери коммунист урунуу ючюн кюрешиб башлагъан заманда, аланы къууанчлы хапарларын окъугъаны сайын Зина кеси кесинден джунчугъанча болуб, ыйлыгъыры келе эди. Тенглери бла ушакъ этсе да, хапарлары газетледе джазылгъан коммунист урунууу джигерлерини юсюнден кёб сёлешиучю болгъан эди.

Эм артында, кеси кесинден тынчлыкъ табмай, ол бютеу сагъышларын ортагъа салды. Алты сабийни анасы Халимат да, бригаданы бригадири Яковенко да, дагъыда башха тенглерини барысы да Зинаны айтханларын тюзге санадыла. Алай бла областыбызда биринчилени тизгинлеринде таулу коммунист тиширюу, коммунист урунууу джигери болур ючюн, кюрешиб башлагъанды.

Бусагъатда, фабриканы клубуна киргенини болса, юсюнде алтын джазыулары бла къызыл къатапа къумачны тёр къабыргъаны онгджанында тагъылыб тургъанын кёресе. Анда кёб адамны атлары, тукъумлары джазылгъанды. Нек десенг, джылдан джылгъа фабрикада коммунист урунууу джигерлери асламдан аслам бола барадыла. Ол къадар сыйлы адамдан Зинаны аты-тукъуму биринчи болуб джазылыб турады.

Смена бошалгъанлай, Зинаны юйюне кетиб хазна кёрмезсе. Ол агитаторду. Фабриканы къабыргъа газетлерине редакторлукъ этеди,

оюн-той кѳауумну эм маджал артистлерини бириди. Была кѳыллы кѳалмай, партия организация бойнуна дагъыда талай джамагъат джумушну салады. Алай болгъанлыкъгъа Зина хар кѳалайгъа да джетишмеди. Барысын да бюсюреулю тындырады. Ол себебден болур, заманым джокъду, джетишмейме деген болса, „Акаевадан юрен“, „Акаева джолдаш кѳалай джетишеди да“ деб сѳелешгенлерин эшитесе фабриканы тамадаларыны.

Адамны джашауунда кѳаллай кѳууанчлы кюнле боладыла. Аллай зауукълу кюнлеге Зина да кѳб кере тюбегенди. Артыкъсыз да бек, Москвадагъы кюнлери эсине тюшселе, бусагъатда да кѳууанч тыбырлы солуб кѳалады.

Къарачай-Черкесияны халкъларыны Россиягъа кеси разылыкълары бла кѳошулгъанларына 400 джыл толгъан кѳзюу эди. Областибызны литературасы бла искусствосуну Москвада онкюнлюгюн бардырыгъа жюри сайлагъан тебсеучюле бла джырлаучулары ичинде Акаева Зина да бар эди.

Москва театрлары сценаларында тюз таулу тишируу, мебель фабриканы ишчиси Акаеваны, джырлагъанына мингле бла москвачыла, разылыкъларын, алгъыш айтханларын билдириб, кѳб джолда харс ургъандыла. Нечик насыблы минутла эдиле. Ала бюгюн-бюгече да ногъай кѳызыны ѳмюр джолунда джабджарыкъ болгъанлай турадыла.

Оюнда-тойда аламат джетишимлерин багъалаб, Зинагъа 21 грамота бергендиле. Алары бирин СССР-ни Баш Советини Президиуму, бирин да СССР-ни Культура министер-

ствосу бергендиле. Иште джетишимлери ючюн берилген грамоталарын къошсакъ, игитда бу сан иги огъуна ёсер эди.

Минглени бири Зинаны джашауу бла ишлери ма былайдыла. Биз аны хапарларын джазыб бошаялмагъанбыз. Аланы терен адамлыгъы, патриотлукъ ишлери, коммунист халиси бла Акаева Зина кеси джазыб барлыкъды

БУ КЪЫШ мен областны комсомол конференциясында болгъанымда, эки къызны суратын кёрген эдим. Олсагъатда мени хурджун тефдериме: „Эрикгенланы Римма коммунист урунуу джигериди. Ол НВА заводну эм иги адамларыны бириди“ деген джазыула тюзюб къалгъан эдиле.

Андан бери танг кесек заман озду. Мен мындан алда Риммагъа, биргесине ишлеген тенглерине тюбел къайтдым...

Назик тиширыу бармакъла багъыр бла латуьндан ишленген ууакъ детальчыкъланы бир-бирлерине джалгъашдырадыла. Юренген къолла дженгил къымылдайдыла, терк ишлеб барадыла. Киши селешмейди, кишини эси белюнмейди. Бютеу смена—джети сагъат—алай бла озады. Кюнорталыкъгъа тохдасала, не ишден сора къарасаиь а, бу къызладан джарыкъ, быладан оюнчу болмаз деб келюнге келеди.

Партияны XXII-чи съездини аллы бла джуртубузну джаш телюсюн бир улуу талпымакълыкъ кючлеген эди. Хар ким чемерлигин, бютеу джигерлигин салыб, туугъан

Коммунист партиябызгъа тыйыншлы сауугъа хазырларгъа тырмаша эди.

Ол кюнледе Римма ишлеген слесарь-сборщиклени бригадасында да къызла къадалыб кенгеше эдиле.

— Биз а, къызла?—деб къара шилли, къатты къыз, къаралдым кёксюл кёзлерин ойныта, Аннета Фисенкова тегерегин бир къат аулаб чыкъды.

— Не биз а?—деб эм алгъа Зина, оюннга бура, сорду. Къызла бригадир таба къараб турадыла. Алай а бирси бюгюн не эсе да сабырды. Сора ол дагъыда бир кесекден, кёз къабакълары басылыб, бармакъларын да чыкъырдата:

— Да дуня кюрешеди, биз да тышында къалмайыкъ,—деди,

— Сен тамада, сен айтхан, джаным!—деб Надя Беликова дагъыда биягъы чамларыны бирин силдеб джиберди.

— Сен бюгюн бир кёб джаншайса. Алайсыз да джаягъынг бир джабылмайды!—Римманы сёзлери бёлюнюб-бёлюнюб чыкъдыла.

— Асыры адеблиден джюрек джараса.

— Иш мени адеблигимде тюлдю. Биз коммунист урунууну бригадасы болургъа керекбиз. Съездге энтда беш-алты ай барды.

— Бюгюн адеб да, намыс да олду. Билемисиз, олду!—деб Аннета да Римманы сёзюне къошулуб кетди.

Къызла даулашдыла, къызла дагъыда урушдула. Бригаданы джашауунда кёб зат джарашмагъанды. Бюгюн-бюгече кюрешиб башларгъа болмайды. Онбир къыз—онбир джан. Хар бирини кесини кылыгъы, халиси,

ангысы. Алай а халиси башха эсе да инне-ти таза, джюреги кенг адам ашхылыкъгъа терк илешеди.

Римма бла Аннетаны айтханлары къызлагъа, боюнларына джюк болуб тюшгенча, керти адамлыкъны сыйыча, болуб кёрюндюле.

— Барыгъыз да таукелсиз. Барыгъыз да сёз бересиз. Алай демеклик...

Алай демеклик, Аннета ангылагъаннга кёре, конвейер джюрюб тургъанлай киши сёлешмейди. Джангы келгенлени, сегиз операцияны да тикрал билирча, бютеу бригада болуб юретирикдиле. Тенгнге хатерли, иште намыслы, окъургъа, хар адам бирер-экишер джамагъат джумушну баджарыргъа борчлуду. Бригаданы хар бир членини юсюнден совет адамлыкъны шартлары болсунла. Аланы халкъ, джамагъат кёрсюн демекликди...

Кюреш башланды. Бюгюн келишселе да къызла, кюреш эртде башланганды. Бу кюрешге, бизни заманыбызны эм магъаналы, эм сыйлы ишине, къызланы хар бири бирер тюрлю джолу бла келгенди. Аланы бири Римманы джолуду, Римманы ёмюрюдю.

Эскермейди Римма. Чырта эскермейди. Тегаран суратына къараб таныйды ансы. Адам атасыз, таб атасыз-анасыз да джашайды. Таб насыблы, къууанчлы болуб да джашайды. Аллай инсанла да кёбдюле дунияда. Алай а адам инсаны, керти адам джашнаб баргъан джуртунсуз, туугъан джеринсиз джашамайды. Римма аны биледи. Билгенни къой эсенг, махданган да этеди. Фашизмни къанлы тырнагъындан джерибизни азат этер-

ге деб сермешгенди атасы. Энди уа кеси коммунизм ючюн кюрешеди.

Къзауатны тоб тауушлары тохтадыла. Дунияны башына рахатлык келди. Хар юйде берекет юрей тебреди. Алай а джашау, не тынч, не сыб-сыйдам болуб къалмайды. Энтда кюреширге, энтда тырмашыргъа, бир-бирде уа тѣзерге, чыдаргъа да керекди. Аны юсюнде атаны джокълугъу да билинмей къалмайды.

Кюнледен-кюнле оза, ма быллай джашауда Римманы ёмюр-дуниясы къуралады. Ол Джѣгетей ёзенни къыб-къымыжа хыршы ташларын, бир-бирде бозарыб, эртденбласында уа кѣм-кѣк чокъуракъ болуб келген сууларын, сыртлыкъларыны кѣл толкъунлача томанла тургъан гелеулерин джаныча суйюб ёседи.

Джашау къалай джюрюшлюдю. Къарабкъарагъынчы школ джылла да оздула да кетдиле. Айырма болмаса да, Римма школда тенглеринден артха къалмай эди. Физиканы бек джарата эди.

Туугъан-ёсген элине алкъын электроджарыкъ джетмесе да, ол кѣзюуде огъуна джаш къызчыкъны электротехникагъа суймеклиги айныб тебреди. Орта школну джангыз бир джылы къалыб тургъанлай Черкес Шахарда НВА заводну хапарын эштеди. Тюшю-тюню да энди заводду. Неда болсун, мычымай анда ишлеб башларгъа керекди.

Анга анасы разы болмайды. „Сен анда суйгенингча...“ —деб унамайды. Къызыны насыблы, билимли болурун суйгенликге, ол Римманы джолу адамны нюзюр джолу, тюз

джол болгъанын тюгел ангылаб къоялмай эди. Аны юсюнде джууукълары да бир джанындан эски адетлени нек джюрютмейсе деб кюеше эдиле.

Римма тишируну талпымакълыгъын да, пахмусун да, джарыкъ сезимлерин да буюкъдургъан эски джорукъланы кёрюб болмайды. Кесине джол излейди, заманыбызны алчы адамы болургъа суюди.

— Ишлерге суюме, анам. Заводда ишлерге,—деб, анасыны разылыгъын алыб, джолгъа чыкъгъан эди ол. Андан бери ючюнчю джыл барады. Энди кызыны ангылы да, оюмлу да болуб баргъанына, былай джигер ишлерге адетленнгенине къууанганлай турады ана джюрек.

Адамла суюгенлерин айтсынла, сен а джолунг бла бар да тур дейди халкъ акъылы. Аллайын, Римма да кесини джолу бла барады. Ол джол а коммунист урунууну, алай демеклик, бизни бютеу джаш тёллюбюзню джарыкъ джолуду.

Алкын цехле джарашыб бошамагъандыла. Асыры сууукъдан толу сагъат ишлегинчи да къолларынг буюгъуб къаладыла. Сора ким къолларына иги джануу этиб ишлерге тырмашады; бир къауумла да цехни ортасында кызыб тургъан темир печге келиб-келиб джылынадыла. Болум кыйын, джаллары аз болгъанлыкъгъа киши тарыкъмай эди.

Гардош бишириб да ашайдыла, сууукъгъа да тездедиле кызла. Ишлерге юренелмей, брак этиб да кыйналдыла. Деталла болгъан кёзюуде планны толтурур ючюн экишер сменадан ишлеб да турдула. Дагъы-

да артха киши ыҕдырылмады. Къарыуун аягъан болмады. Хар ким халал ишледи. Бу къаджыкъмагъанланы бири Римма эди. Бригадада Римманы бек сюедиле. Актылы, адамлыгъы бар къызды дейдиле анга тенглери.

Иш тохдамай барады. Къызланы барысы да разрядлы слесарь-сборщикле болгъандыла. Иги айлыкъ аладыла. Энди окъургъа да, джамагъат джумушланы баджарыргъа да, ол огъай эсенг, коммунист урунууну бригадасы болур ючюн кюреширге да мадар барды.

Хар ким кюнортагъа кетселе, Зина бармайды. Бир кюн а къызла кетгенлеринде, Зина джылай тура эди. Не болгъанды? Киши билмейди.

— Ким джанынга тийгенди сени?

— Киши да огъай.

— Сора нек?..

— Мен хар кимден да нек аманма? Кимге къарасам да, иги ишлейди. Кюнортагъа да солумай кюрешеме сора...

— Сени огъесе, келир-келмез юрениб къаллыкъма дебми тураса. Барыбызны да башыбыздан ётген затды ол,—деди Лида, джаны ауруб Лидадан кюлдюрюючю болмаса да, Лидадан джумушакъ джюреккли джокъду дейдиле. Кертиси бла да алай болур.

— Хомух болма. Бюгюнден ары хар бирибиз сеннге бирер операцияны юретирге болушурукъбуз. Сегиз оцерациядан хазнамыды. Барыбыздан да сен джигер болуб кетериксе. Ма кёрюрсе,—деб Римма да таукеллик берди. Тюгел ай да озгъунчу тегей къызы Зина Андреева эм джигер ишлегенлени бири болду.

Къызланы шохлукълары джюрекден джюреке эди. Таб-таза джолдашлыкъны кюнчюнден къызланы биринде болгъан иги къылыкъла бирине кечюб къалгъандыла. Ала адамлыкъгъа украина къызы Дрибинца Лидадан юренселе, оюмлукъ бла этимлиликге Риммадан, ачыкъ джюреклиликге Гочияланы Тамарадан, принциплиликге уа Аннетадан юренедиле.

Къызла, орта школну бошагъанла, ингирги школда окъугъанлагъа шефлик этерге деб келишгендиле. Алай бла Аннета Лидагъа математиканы, Смолянникова Валя уа Надягъа немец тилни юретедиле.

Энди бир-бирде Зинагъа „Джангы хапарла“ дейдиле. Ол газетле бла журналланы бек сюеди. Сора бригаданы кюн сайын джангы хапарла бла баджарыб турады.

Волошко Алланы эри ёлгенинде, бек къы-йынлашхан эди. Кишиге джукъ айтмаса да, джангыз кеси къалмасын деб, къызла сау эки айны кёзюу-кёзюую бла биргесине къалыб тургъандыла.

Бизни джашауубузну джорукълары, совет адамлыкъны шартлары къызланы ёмюр-дунияларына, тинлерине, иннетлерине ма былай сингиб барадыла.

Ала бир бирлерини туугъан кюнлерин байрамлайдыла. Бир да къалмай сандружинникледиле, дружинникледиле. Хорда джырлайдыла. Кружоклада окъуйдула. Мюлкеге мамат болушлукъ этерге джюрюйдюле. Башхалача уборщица тутмасала да, ишлеген джерлери таб-тазады. Терезе тюблери уа

кеслери ёсдюрюб келтирген гокка хансла
бла джасалыб турадыла.

Къобанны джагъасындан завод таба сёде-
гей тартыб, бир джаяу джолчукъ барады.
Джолчукъну эки джаны, джазны бурну къа-
рагъанлай, къырдыш бла джасаныб тебрей-
ди. Ишге бара да, ишден келе да кюн сай-
ын ортадан бойлугъа тартхан акъ шилли,
къызылдым чырайлы джукъаракъ къызчыкъ
бу джолчукъну джюрюйдю. Бара-бара, бир
бёлек хансны юзюб алады да, аланы джукъа,
къочхар бурнуу, хар заманда да сагъышлы
къой кёзлерини юслери бла ары-бери джю-
рютеди. Алай эте келиб, бир-бирде иничге
бармакъчыкъларыны учлары бла тутады да,
юслерине джыб-джылы тылпыуу бла юрюб
къояды. Сора бир бурху заманга, шахарда
джашагъанын да унутуб, сабийлигин ийнакъ-
лаб тургъанча болады.

Бюгюн а джангы джазны джангы джан-
къозлары башларын бери къаратыб тургъан-
лай да, Римма аланы эслемей келеди. Былай
этиб баргъанын артда эсине тюшюрсе, кеси
кесинден къаллай бир къыйналлыкъды. Алай а
айыблы тюлдю Римма бу джол. Бу джол
аны бютеу ангысын эсин да джангы идея
кючлегенди. Ол да неди десенг, ишчи намысды.

„Сен ишчи намысынгы тазалыгъын чокъу-
ракъ сууча сакъларгъа кюрешесе. Коммунист
урунууну джигери болургъа кюрешесе. Тенг-
леринге хакъ кёлюнг бла ийнанаса. Дагъы-
да биреулен юсюнге ёрге туруб хылымылы
ишлемесин деб къара къазауатды. Ол тюз-
мюдю да?“ Римманы сагъышларын, заводну
арбазына кире башлагъанлай:

— Танг ашхы болсун! Биринчи джанкъоз-ла бла алгъышлайбыз!—деб къызла бѣлюб джибердиле.

— Сора джанкъозладамы чыкыгъандыла?

— Оу, кѣрмеймисе?

— Огъай. Бир-бирде бир тели кылыкъларым бардыла—чыртда джукъ кѣрмеучю.

Алкын сагъат сегиз да болгунчу кызла иш кереклерин, деталла келтириб хазырланадыла. Конвейер акъыртын-акъыртын кымылдаб башларгъа, хар кыз, орнуна олтуруб, ишлеб башлады. Коммунист урунуу бригадасы болургъа деб борч алгъанлы бригадгъа бир тюрю бир мизамлыкъ келгенди. Анга Аннета бла Римма огъай эсенг, таб джангы келгенле да кзууанадыла. Тюнене бригада барабан переключателле джыйышдырыуда марданы 125 процентге толтургъанды. Бююн а, не кзуруса да, не эки, не юч барабан переключателни артыкъ этерге деб турадыла.

Кюнорталыкыгъа тохдагъанларында:

— Бизге контролер неге керекди?—деб сорду Римма. Сабырлыгъы бла тартынчакълыгъындан не этерге билмеген Ёзденланы Мариям:

— Бир затха да керек тюдю,—дегенинде, хар ким бир джангы затха къарагъанча къарадыла.

— Тюз айтады Мариям. Бу айдан бери да джангыз да брак болмагъанды.

— Мындан ары да боллукъ тюдю!

— Бизни ишчи намысыбыз джокъмуду да сора? Дауур тереннге кетди. Кызланы джакъларыкъларын билгенликге, туура былай эте-

рикдиле деб турмай эди Римма. Эм артында Аннета, не эсе да, иги джарашдырыб да сёлешелмей:

— Огъай, комсоргубуз аман тюлдю. Алгъын да коммунист урунуу ючюн кюрешейик деб Римма башлагъан эди. Бизни заводда контролерсуз ишлеб, чынг алгъа биз башларыкъбыз! Нечик алапатды!

Къызланы бу алапат башламларын заводну бютеу коллективи, партия, комсомол организациялары исси алгъышладыла. Ма энди джылдан озуб барады. Контролер болмаса да, бригада чыгъаргъан продукциядан чырта брак тюбемейди. Алай демеклик, хар ким тенглери, бригаданы хатерин кёреди, ишчи намысны тута биледи.

Джалын алгъанлай, Римма эрлей огъуна китаб тюкен таба тебреди. Хар айлыгъы сайын кеси сюйген бир-эки китаб сатыб алыу анга адет болгъанды. Былай бла юйюндеги гитче библиотекачыкъгъа хар ай сайын жангы китабла къошуладыла.

Ол ышара-ышара келеди. Къууаныб келеди. Игитда къууанаса. Бригадалары коммунист урунууну бригадасы болгъанлы 9—10 ай озду. Андан бери комсомолну обкомуну кёчюучю Къызыл байрагъы къызланы къолларындады. Аны юсюне быйыл кеси да ингириги школну 10-чу классына барлыкъды. Анга бютеу тенглери болушханлай турлукъдула.

Римма ышара-ышара келеди. Къууаныб келеди. Ол таулу къызланы буюкъдуруб тургъан эски адетледен башына бош болгъан адамды. Ёмюрню насыбына джол табхан

адамды. Бюгюн ингирде суйген джашы бла киногъа барлыкъдыла. Ала экиси да ишлерини юсюнден, джангы нюзюрлерини, таза суймекликлерини юсюнден, кѳрген киноларыны юсюнден ушакъ этерикдиле.

Иннети да, нюзюрю да кесингикича табтаза болгъан адам бла бирге бармакълыкъ къалай насыбды!

Джилтинчик джукъланмады

ДУНИЯДА сейир джолла бардыла. Шахардан элге, таудан тенгизге, джерден космосха, джюрекден джюрекке... Бизни джан кёрмеген джангылыкълагъа, ёмюрюнде танымагъан адамлагъа тубетедиле джолла. Ма бюгюн мен аланы бирин Зеленчукге келиб турама. Джашаууну хар минуту джолла бла байламлы адамгъа джолугъуб турама.

Къара шинлиге тартхан келбетли джаш ашыгъыш хапар айтады. Мен къадалыб тефтериме джазама. Тамада автоинспекторгъа кирирге кёзюу сакълаб тургъан джашла эшикни ачыб бери къарайдыла да, дагъыда джабадыла. Биз да ашыгъабыз.

Биреуню билирге суйсенг, биргесине пуд тузну тауус дейдиле. Къайдам, ол тюзмюдю. Мени сартын, иги эслеб къарасанг, адамны юсюндеги аманлыкъ, игилик да алай бугъунуб къалмайдыла. Майна, сёз ючюн, Василий Николаевични сёзлеринде къаллай бир джылылыкъ, адеблилик, кимни да джанына джарарлай, къаллай къайгъырыу эсленеди. Биз олтургъан кесекге аны кабинетине киргенледен ышармай-кюлмей чыкъгъан болма-

ды. Да сора мен биргесине пуд тузну тау-
усхунчу аны джугъун да билмейме деб къа-
лай айталырма. Кесек джолну биргелей бар-
гъан эки харам адамны арасында джюрюген
иннет болур ол.

Василий Николаевични джол хапарларын
джазыб бошаргъа кёб керекди. Мени теф-
териме уа хазнамыды, къуру юч-тёрт кюню
тюшсюн. Къайда, ол бурху заманга джол
иеси джашны биргесинде бир болайыкъ. Иги-
ликни халкъ кёб айтмасанг да ангылайды
дей шойдула да...

Ашхам къарангысы. Эл тынгылы, мили-
ция да рахат. Джашла накъырда-чам эте ол-
турадыла. Айхай, хаман былай болуб турса.
Алтыаякъла, элбуздукъла, „гугурукга ми-
ниб“ тюйюшюрге чабыучула болмай къалса-
ла уа. Алайды да, ариу, къайгъы джокъ эсе
да, бизни милициябыз джашауну хар мину-
туна, къайсы бирибизни да ёмюрюбюзню хар
минутуна къарауул болуб, сагъайыб турады.

— Тёгерекни аулаб бир къарайыкъ,—деди
тенглерине Василий. Ючеуленни бири мили-
цияны бёлюмюнде къалды, экиси чыгъыб
кетдиле. Сабыр-сабыр атлаб келе тургъан-
лайларына, иги тёбен барыб хант юйню къа-
тындан эрши тауушла чыкъдыла.

Не тенгини, не Василийни акъылларына
джукъ тюшмеди. Сагъыш этеми турлукъ
эдиле. Къысха-къысха солуй, чабыб джетсе-
ле, тюйюше тургъан адамланы кеслерине
чыкъдыла да къалдыла. Юч эсирген биреу-
ленни туюдиле. Милиционер джашла тугел
орчагъа тюшгюнчю, аланы бири:

— Сиз иймей туругуз. Мен балта алыб чыгъайым,—деб кычырды.

„Ал бурун балта кыайгылы болайыкъ ансы, кыарангыда бир хата этиб сирелмесин“,—деб келюне келди Василийни. Негерини дже-нгинден тартды да:

— Мени ызымдан бол!—деб шыбырдады.

Эсиргенлени бири уа балтасы бла алларына чыкыды да кыалды. Быланы кйргенлей, ызына кыачыб, баугыа кириб кетди. Эблик милиционерни кыалай ышангылы негеринди. Не кыыйын болумда да эс табдырыб, кыарыу-кюч береди.

— Ызындан кирмейик... Темир чыбыкъ таб... Терк,—деб шыбырдады дагыда биргесинде джашха Василий.

Алай этмеселе, табсыз боллукъ кйре эдим. Темир чыбыкыны учун илинмек этиб, бауну эшигин былай ачханлайларына, керилиб тургыаны бла чартлаб чыкыды да, ол адам сермейелгенин сермеди. Алай а аллында киши джокъ эди. Эшик ачылгъанлай, алларына атлаб, кыабыргыагыа кыысылыб кыалгъан эдиле. Балтасы барыб джерге тийгенинде, аманлыкычы кеси ауурлугун тыялмай, джапланыб бауурундан тюшдю. Экинчи тирилгинчи кыоллары артына бурулуб, кыаз-кыаз басыб тебреди.

Негерлерин алыб келгенлерин кйргенлей, бирси аманлыкычыла ёлюм-кыара мыллык атыб, джагыалашыб тебретиле. Тартыб тургъан адамла бир да тохтаны-тынны ангыламайдыла. Джангыз бир мадар барды—кюч, туююше да, ура да, джыгыа да билиу.

Экеулен бла ючеуленни сермешиую иги кесекге барды. Нёгери эсиргенлени экиси бла джагъалаша туругъа, Василий ол балта алыб келгенни джерге къаблады да, къолларын байлаб къойду. Ала уа сора къарыу этелмедиле. Хазна къалмай сагъатха созулгъан сермешиуде экеулен хорлады. Милицияны бёлюмюне джыйылгъанларында, не кители, не кёлеги къалмай сагал-сагал болгъанларын Василий да, нёгери да алай эседиле.

Таукелге нюр джауар дегенлей, милиционерлени джигитликлеринден ол адамланы къауумуна да ашхылыкъ келди. Бири аджалдан къутхарылды, бирсилери мурдар болмай къалдыла. Бу хапарны эшитгенинде, Преградна стансени джамагъаты джашлагъа кёб алгъыш айтды.

Тюгел адам аягъы тынмагъанды. Василий Николаевич а тынчайыргъа ашыкъмайды. Сабийлени джолда джюрюуге юретиуню планын джарашдыра турады. Къаламны къызыу джюрюшюн телефонну зынгырдагъаны тохтатды.

— Тамада автоинспектор Суценко тынгылайды...

— Исправнадан селешезиз. Ким эсе да адамны бастырыб кетгенди. Дженгил...

Сагъышла да, къаламны джюрюшю да къалдыла. Юч чархлы мотоцикл, тебентин ургъан ачы аязны джырыб, чунгурлу-дуппурлу джолда кючлю сенгкилдей, алгъа уруб барады. Къоллары рульгъа къадалыб баргъанлыкъгъа, акъылы операцияны къалай боллугъуну сагъышларындан бошамайды.

„Эм алгъа милицияны къуллукъчусу Николай Сахногъа тубейим. Экеулен, не десенг да“,—деб алайгъа тохташды. „Кеси уа лейтенант, сынамы, усталыгъы бар“.

— Селеше турургъа заман джокъду, джолдаш лейтенант. Минигиз кетдик.

Ол машина басхан жары бет буруб, иги джюрюш алгъандан сора:—Бир сакъат адамы къагъыб кетгендиле. Ким болгъаны белгисизди. Излерге керекбиз,—деди Василий Сущенко, хар сёзюн былай басымлы, демениги айтыб.

Келгенлеринде эки таякъ бла автомашинаны уллу джолгъа чыкъгъан ызындан башха джукъ эслемейдиле. Эл джукълайды, тегерек шыкъыртсызды. Толмагъан айны тунакы жарыгъы дунягъа мыдахлыкъ салыб тургъанчады. Тилибиз джокъду ансы айтыр эдик, кёрюб тургъанбыз дегенча, белляу этген тереклени чапракълары шыбырдашдыла.

Бир-бирде тилсизле тиллиледен да, жансызла жанлары болгъанладан да тюз хапар айтадыла. Алайлыгъын Сущенко бла Сахно бек ариу биледиле. Ала джерден да, ташла бла терекледен да „хапар соруб“ тебредиле.

Къол фонарьны жарыгъындан тюшген тегерек акъырынчыкъ кымылдай келиб, субай терекни къабыргъасында сыдырылгъан сызгъачыкъда тохтаб къалды. Къабугъуну бусгъатчыкъда къобханы кёрюне турады. Фонарьны жарыгъы энди джертин барады, терекни тюз къатчыгъы бла озгъан автомашинаны ызын „кёрюб“ барады. Джашла дагъыда сыдырылгъан джерни мийиклиги автома-

шинаны кюбюрю тенгиш болгъанына да эс бёлдюле. Машина ачитхан адамдан къалгъан таякъла бла терекни ортасы да джууукъ эди.

Былайда болум, хар зат машина адамны ургъан сагъатында къабыргъасы бла терекни да сыдырыб кетгенине ишексиз этедиле.

— Джолдаш старшина, гаражлагъа бир айланайыкъ. Ким биледи, табыб къояргъа да болурбуз,—деди Сахно, кьолларыны топуракъ джугъусун къагъа.

— Кетдик.

Былай кёзюуде адамны акътылына оюмла асыры кёб басынадыла да, сёзлеге заман табылмай къалады.

Гаражлагъа айлана келиб, джау-бышлакъ заводну арбазына кирдиле. Биягъы фонарьны джарыгъы машиналаны къабыргъаларын джалаб-джалаб ёте келди да, бирини кюбюр къангасындан бери чыгъыб тургъан хыртдымыртды хыргъа тирелиб тохтады. Иги джууукълашыб къарагъанында, Василий Николаевич бусакъ къабукъну юзюмдю-юзюмдю джибчиклерин эследи. Хырны сызлыкъчыкъларыны бир къаууму да терек къабукъ умурчукъладан толуб тура эди. Олсагъатда сынамы да,эси да, кёзлери кёре тургъан затланы бары да аккыллыкъны бир джанына ыхтырыб, „ишексиз бу машинады“ деб шыбырдай эдиле. Кёзлерин айырмай дагъыда бир кесекни турду да:

— Джолдаш лейтенант, былай келчи,—деб кычырды.

— Не кёрдюнг?

— Бери къарачы.

— Буду. Мени сартын, буду. Энди шоферуна барайыкъ,—деди.

Заводну къарауулу да алдаргъа умут этди:

— Кюн батхынчы келген эди,—деди ол.

— Агъартма!..

— Огъай, мен тюзюн айтама.

— Аны къой да... кимди... къайда джашагъанын айт.

Киши тинт-минт болду. Тили кюрмелеб, ауазы да биягъындача джарыкъ чыкъмай, джол кѣргюздю.

Келиб эшигин къакъгъанларында, машинаны шоферу Николай Суходубов бираз сакълатыб чыкъды. Тартыб тургъанлыгъына, сыр бермезге, кесин сабыр, басымлы, джукъдан хапарсызча кѣргюзюрге тырмашады. Аны барын да сценада артист кибик, бек таб, эбли эте эди.

— Сен тюл эсенг, артыкъ да ашхы. Бусагъатда уа кийин да чыкъ.

— Хатасыз адамгъа илинирге хакъыгъыз джокъду.

— Тинтиуню кѣзюуюнде ангылатырса хатанг болмагъанын. Бусагатда уа тебре!

Сорууда, „грауну отказын“ тутуб, кѣб кюнню аякъ тиреб турса да, Суходубовну терслиги болмагъанына мюкюл этерге къолундан келмеди. Сюдде айыбын бойнуна алды. Больницагъа заманында табдырылгъаны джараб, ол машина ургъан адам да сау къалды.

Джашла алай тирилмеселе, айыблы айыбына джолукъмай, терсликни бети джабылыб

къаллыкъ эди. Айгъакъланмагъан терслик а джангы хатагъа джол ачады.

Милицияны старшинасы Василий Сущенко Зеленчукде тамада автоинспектор болуб ишлеб тебрегенинде, джангы тенглери бла быллай болумлу джаш болуб танышды.

Кечени ауурлугъу. Тубан басханды да, кёзге тюртген кёрюнмейди. Джигил тартхан асфальт джол мотоциклни джарыгъындан кюмюш кибик джылтырайды. Сторожевойну къатына джууукълашыргъа Василий Николаевични кёзюне джаныб джукъланган къызыл джилтинчик кёрюндю. Сора джюрюшюн андан да къызыу этди.

Автомашина джол джанына аууб, сора бир ынгычхагъан таууш да чыгъа. Эки аягъы да подножканы тюбюнде къалыб, шофер тамам къарыусузгъа таяннганды. Ойсураб барады. Бир болушлукъ болурму эди деб, узалыб къолу джетмегенинде, монтировка бла машинаны артындагъы сигнал чыракъчыгъын баса, учу тая да кете, къармай келе да дагъыда баса, тура эди.

Кёлю кетген болур эди, Василий джетгенинде, монтировкасы да къолундан тюшдю да кетди. Ол ахыргъы умутну ташайгъаны эди. Аджал хар минут сайын джууукълашыб келеди. Ауур машинаны тюбюнде адамны джаны къалай чыдаб турур эди. Кёб барса бир сагъат, бир бла джарым...

Къабар гырджыны тауусулгъан болмаз эди. Къызыл джилтинчикни ахыргъы джылтырагъаны тохтагъынчы, ол адамны кёзюне илинди. Джилтин таякъчыкъла бла адамны кёзю тюбешген секундну мингден бири би-

реуню джазыуун онгуна бурду, ууахтыдан кьутхарды. Джилтинчик джукъланды. Огъай, ол джукъланмады. Энди ол башха адамны, келиб болушлукъ берлик адамны, джюрегинде, санларында джанады. Энди ол чырта джукъланныкъ тюлдю.

Къолтукъларындан бери тартыб кёрдю да, алалмады. Эрлей домкратны табыб, машинаны кесек кёлтюрдю да, шоферну чыгъарды. Бираздан эс джыйгъанында:

— Сау бол, къарнаш,—деб андан сора джукъ айталмады.

Хапар сора туругъа джарамай эди. Мычымай шоферну врачланы къолуна табдырыгъа керекди. Мотоциклына олтуртду да, джолгъа чыкъды.

Эртден бла эртделеб къобуб, Василий Сущенко больницагъа келди. Шофер аязыб тура эди. Халын алай кёргенинде къууаныб:

— Да энди къутулдунг. Машинанг къайгъылы болма. Биз аны автоколоннагъа табдырыбыз,—деди, келбетинден ышаргъаны къалмай.

— Джаным къурман болсун, сенича джашха. Къаллай адамлыкъ этдинг.

— Ол сени да, мени да борчубузду. Не бююреулюгю барды аны. Къалай болгъан эдинг?

— Мени таба келген биреулен, чыракъларын не аямай джандырыб озду да, кёзлерими къармады да къойду. Андан бир джакълаб озама деб, джол джаны индекге къуюлдум да кетдим. Машина эки-юч кере тёнгерев барыб, алай тохтады.

Джолда джюрюуюню джорукъларын не аз да бузуу бир-бирде уллу кыйынлыкъ салыб къояды. Алайлыгъын кыйсы шофер да биледи. Бир къауумну адамлыгъы, ангысы джетмейди ансы.

Ише белеуютлюкню, джорукъ бузууну, аманлыкъ этиуню неден да алгъа адамны ангысында, келюнде кезге керюнмей тургъан мусхамлыкъладан излеб табаргъа керекди. Алайды да автоинспекторла, эден элге джоллада кибик, джюрекден джюреке джоллада да джюрююдюле.

Аны айтханым, Василий Сущенко Зеленчук милицияда ишлеб тебрегенинде штатдан тышында къуру онэки автоинспектор бар эди. Талай айгъа ала джюз джарымгъа джетгендиле. Тергеучюге бу сан аз керюнюрге да болур. Хар адам бла энчи селешиб, юретиб, акъылыны бютеу мюйюшлерин джарытыб а бир керчу!..

Тюгел Зеленчук стансени кыйырындан кириб тебрегинчи бир алапат юйчюкню кересе. Ол Василий Сущенко джамагъат башлам бла ишлеген ГАИ-ни постуду. Энди аны къатында машиналары тюбюнден къараргъа чунгур къазаргъа деб турадыла. Алайда штатдан тышында автоинспекторла таймаздан керзюу-керзюу къарауулукъ этерикдиле. Кюн сайын аланы биргелерине энчи автомашиналы адамладан бири кесини транспорту бла турлукъду. Джамагъатны кючу бла джолда мизамны сакъларгъа толу мадар къуралгъанды.

Адам аягъы тыннгандан сора да Василий Николаевични кабинетини терезеси джарыгъанлай турур. Эринмей ол къартха сабийге

да джолда джюрюуню джорукъларын ангы-
латады. Джолда чарпыусуз джюрюуню айлы-
гъыны ичинде районну бютеу школларына
ушакъла джазыб джибергенди. Алай бла ус-
тазла сабийлени джаяу, велосипедде къалай
барыргъа кереклисин юретедиле. Бир адам-
ны ишни таб къурай билгенини хыйсабын-
дан мингле бла сабийле юренедиле!

Мен Зеленчук милицияны начальнигине
тюбегенимде, олкъб сагъыш этиб:

— Автоинспектор Сущенкону юсюнден
джазыгъыз,—деген эди. Энди уа бу юч-тёрт
сёз, аламат кийимле болуб, Василий Нико-
лаевични ариу джасандырыб тургъанча кёрю-
неди кёзюме.

ТАНГ белги берирге энтда юч сагъат барды. Тёгерекни тубан басыб, къышхы кечеде Сютюн да кёзге тюртген кёрюнмезчады. Юч джаш адам ашыгъыш барадыла. Сёлешмей барадыла. Сора атлагъанлары сайын ууалгъан къабырчакъ бузчукъланы жыгъырдагъан тауушлары бекден бек эшитилгенча болады. Патеген фонарны тунакы джарыгъы бла къарасанг, кесинги кёлекгенг Минги Тауча деу тукъум болуб кёрюнеди. Таб къоркъарынг да келеди. Бир-бирде уа кёлюнг кёлтюрюлюб, башынгы къанатлы романтика кючлеб да кетеди.

Джаяу джолчукъну джарытыб юч адам кетиб барады. Ала туугъанлы бирге джашайдыла. Бюгюн да бирге уяныб, бирге ушхуур ашагъандыла. Энди фермагъа да бирге-бирге бара турадыла. Эки эгеч бла бир къарнаш. Юч джаш адам, юч джигер адам ингирге дери бирге ишлеб, сора къышны биягъы тубанлы кечеси къара джабыуун джайыб бошаса, фонарь джарыгъы бла юйге аллай къайытырыкъдыла.

Алай а бу ючюсюню джоллары фермагъа джетиб тохдамайды. Коммунизмге барады. Ата-бабалары кѳрмеген джаб-джарыкъ джолду ол. Кѳолларында фонарь бар эсе да, алайды.

„Ишинг бар эсе, не хатанг барды? Тенг къызла бла накъырда-чам эте, хаман бир ишлер эди“! Бу сагъышла Зариятны кючлей башлагъанларында, алкъын онбеш джылы да толмагъан эди.

Уллу нюзюрлю талпымакълыкъ дженгмейми кѳояды. Орта Азиядан былай келгенлей огъуна джаш къызчыкъ совхозда ишлерге джарашды. Кюн сайын бир тюрлю иш „Тамбла этеригинги биллигинг джокъ. Огъай мен былай бла болалмайма“ деб ол юйлеринден узакъ болмагъан сют фермада ишлерге умут этди. Кѳб турмай саууучу къыз Рая бла танышды.

— Рая, сен ишинги джаратамыса?

— Сора ишин джаратмагъан да боламыды?

— Болады, Рая, мен джаратмайма.

— Бизде уа, билемисе, Зарият, кертиси бла да игиди. Хар ийнегинг кесинге кютю болады да, къатларына барсанг, бир кѳауумлары боюнларын созуб тохдайдыла. Ол „бойнубузну бир кѳашы“ дегенлериди. Бузоулан кѳатларына барсанг а, юзгере тешиклеринден бурунчукъларын узатыб, бирча ѳкюрюб тебрейдиле. Сора эмизирге керекди.

Рая дагъыда малчыланы джашауларындан кѳб сейир хапарла айтды.

Энди Зариятда тѳзюм кѳалмагъанды. Тюшю-тюню да фермады. Джукъ айтса уа:

— Сени огъесе. Бармакъларың эмчекни тарталлыкъ тюлдюле. Бир-эки-юч джылдан сора ансы,—деб къойгъан болмаса, киши къулагъына да алмайды.

Оу-шау, тар-кёр, Зарият а бир айтханындан эки болмайды.

— Ма кёрюрсюз. Мен... Меннге Рая болушурукъду. Бютеу малчыла да,—деб, ол бёлюмню тамадаларына айтханын этдирмей къоймады.

Биринчи кюнле кёзге кёрюнмей кетиб барадыла. Зарият фермагъа хар кимден да алгъа келеди, кеч кетеди. Арыгъанын тынчайгъан заманында санларыны сылыт болгъанындан сезеди. Ишлеген кёзюучюгюнде уа джукъну да эскермейди.

Эм алгъа: „Керти кёлюмюдю экен бу къызчыкъны?“—деучю малчыла энди Зариятны ишге тамам къадалгъанын, къысха заманы ичинде къолларын ийнекни таб сауаргъа юретиб тебрегенин кёргенлеринде, анга юйюрсюне башладыла. Рая да, башха ийнек саууучула да, сюрюучюле да кеслерини акъыл сёзлеринден сора да, Зариятны ийнеклерин сауаргъа, тагъаргъа болушуб турдула.

Алай а Зарият бу болушлукъ бла кёб хайырланмады. Тюгел ай да тургъунчу ол кесини ийнеклерин башхала бла тенг саууб тебреди.

Огъурлу адамгъа мал терк илешеди. Зариятха да ийнеклери терк илешиб, Рая айтханча, айырыб кесин таный башладыла. Алай бла Зарият ёмюрню, кыйын болса да, джамагъатны ичинде хурметли, насыблы джолун башлады. Ма энди ол джолда, къа-

джыкъмай, джангъы джетишимлеге, джангы махдаулагъа ёрлеб келгенине беш джыл болады. Ол беш джылны ичинде къуру башыны сагъышын этиб турмагъанды. Аны эм уллу мураты бютеу ферманы, бютеу тенглерин не къадар бет жарыкълы этиу болгъанды.

Зарият джуртубузну къыйын заманында туугъан эди. Фашизмни къара къаргъалары шахарларыбызны, эллерибизни, насыблы джерибизни кёгюнде учуб, бомбала ата эдиле. Ма ол заманда халкъыбызны джигит патриотлары бла бирге Зариятны атасы Алий душман бла сермеширге атланыб кетгенди.

Ол кюнледе Зарият сабий эди да, атасын танымайды, аны ауазын эшитмегенди. Тюрсююн къуру суратларына къараб биледи. Атасы къазауатда ёлсе да, артына къалгъан юдегисине кенг дуняны, эркинлик джашауну, коммунизмни джолун къоюб кетгенди. Ёмюр-дуняда андан уллу байлыкъ, андан уллу берекет джокъду. Зарият алайын иги ангылагъанды. Сора атасыны джолунда не уллу хорламлагъа джетсе да, не бек къыйналса да, артыкъ кёрмейди.

Анасыны ёлюю да тынч болмады. Алай а Зариятны тенглери, туугъан халкъы, уллу нюзюрлю иши, комсомол джюреги не тукъум къыйынлыкъны да хорларгъа, аны бла таукел кюреширге болушадыла. Бусагъатда анасы, джанындан суйген анасы, биргесине болмагъанлыкъгъа, ана суймеклиги, аны акъыл сёзлери, къайгъырыуу хаман да биргесиндедиле, ала бюгюн-бюгече да джигер къызгъа кюч-къууат бергенлей турадыла. Зарият атасыны патриотлукъ джолун, ана-

сыны „Къызым, халал урунуб джаша, кеси къыйынынг бла джаша“ деген осиятын бир заманда да джерге тюшюрлюк тюлдю.

Покун-Сыртына джангы кёчюб баргъандыла. Алкъын межам-баш джарашмагъанды. Киши да билмей тургъанлай, къар къатыш боран башланды. Дуния барамтады. Ийнек сауаргъа киши чыкъмайды. Хар ким да джууургъанны тюбуне къысылыб тургъан болмаса. Желинлери къызгъан ийнекле уа ёкюрюрге къалыб, дуняны башы тюбуне этедиле.

Саргъылдым къалын къашлары туюлюб, Зарият тенглерине кёзюу-кёзюу къарайды. Алай а кишини къозгъалыр акъылы джокъду.

— Былай этибми турлукъбуз? Кёрмеймисиз ол жарлы хайуанланы кыскынык этиб айланганларын?

— Ёзге не акъылынг барды? Сенден джигитлени да къысылыб тургъанларын кёрмеймисе?

— Да сора мен кетдим.

Къызла Зарият адетича чам эте болур деб тура эдиле. Алай а бу джол кёлю кёре эдим. Ол палтон джаулугъун габырайыны ичи бла къысыб, белин да тыбына бла къаты тартдырды да, челегин да алыб чыгыб кетди.

Очередге тургъанча ийнекле тегерегине басындыла. Къайсысын сауаргъа билмейди. Не да болсун, сеники-меники деб къарамай, табыгъы келгенге кёре, саууб барады. Бармакълары буюгъуб къымылдамайдыла, боран ёлюм-къара зыгъыр къарны суууруб, тыл ыуунгу алыргъа къоймайды. Алай а За-

рият ёлсе да былайда ёллюкдю ансы, къачыб, ызына кириб кесин селеке этдиреллик тюлдю.

Бир заманда къарагъанында, бирем-бирем бир талай эркиши чыкъды. Ала да къадалыб сауаргъа кюрешдиле. Бир кесекден ийнек сауаргъа къызла да къошулдула.

Адам къолгъа алса, табигъатны не зор кючюн да хорлай кёреме. Анга энди Зариятны кеси да, ферманы бютеу коллективи да ишексизди. Зариятны ол кюннго джигитлигин, этген уллу адамлыгъын малчыла бюгюн-бюгече да айтадыла.

Фермагъа келиб, джыл бла джарым ишлегенинден сора, Зарият чотну бираз табсыз болгъанын ангылады. Нек десенг, ол фермада малчылыкъдагъы джангы джорукъланы ишге таукел сингдириб барырча джаш адамланы аз болгъанларын, коллективни къарыусуз ишлегенин баш чурумуну санады. Бу болумну юсюнден ол бир-эки кере саргъыныб да кёрдю, алай а хазна киши онгунмагъанча кёргенинде, элни ичинде кесини къыз тенглери фермагъа бирем-бирем тартыуну тыйыншылыгъа санады. Ол бир кюн Байрамкъулланы Нюрсуюге иш этиб барыб:

— Нюрсую, билемисе, мени нек келгеними?—деб башлады.

— Мен билгич тюлме.

— Да бусагъат билесе сора. Сен фермада ишлерге керексе.

— Кесими да акъылыма келиб тура эди. Базмайма ансы.

— Мазаллы къыз не айтханлыгъынгды, шо? Мен биринчи кере ишлеб башлагъа-

нымда, ийнеклеге баш бау салалмай эдим. Сен келирге айт ансы, къалгъаны мени бой-нумда болсун.

— Къачаннга?

— Ма бу ыйыкъны ичинде джарашыргъа керексе.

Алай бла Зарият Байрамукъланы Халиматны, Семенланы Муслиматны, Аджиланы Соняны, Чабдарова Екатеринаны, Аджиланы Туугъанны дагъыда была кибик бир да къалмай джаш адамланы фермагъа келирлерине болушду.

Бу азды. Коллективде, джангыгъа таукел узалыб, башхалагъа юлгю кёргюзюрча комсомол къауум болургъа керекди. Комсомолчуланы айтханлары, аланы бирикмекликлери фермагъа джангы джетишимле келиулерине джол ачарыкъдыла. Анга Зарият ишексизди.

Кесини бу акъылларын Зарият бир кюн Нюрсуюге да, Туугъаннга да, Муссагъа да айтды. Джангыз кере айтыб къоймады, кёб айтды.

— Макъа да кирген кёлюм терен болсун дейди. Биз адамлабыз. Сора кесибизни коллективибизни не къадар бет джарыкълы этмей джашагъаныбыз айыбды. Комсомолгъа эм иги адамла, эм алчы адамла алынадыла. Биз да аман адамла тюлбюз. Ахырысы быллай джаш адамланы ичинде бир комсомолчу да болмагъаны къалайгъа баргъан ишди. Мен эм алгъа заявление джазама. Ким кёшуллукуду?

— Мен кёшулама!—деди Нюрсую.

— Сора бизде комсомолчу болургъа тал-

пымагъан ким барды? Алгъа эдиле ансы, — дедиле къалгъанла да.

Энди ферма комсомолчу джаш тѣлюден къуралгъан коллективди. Энди ишле, алгъын бир заманда да болмагъанча, джетимшли барадыла. Былтыр ферманы коллективи хар ийнекден 2400 килограммны орнуна 2555 килограммдан сют саугъандыла. Бу хорламда Зарият къурагъан комсомол къауумну артыкъ юлюшю барды. Ол джыл Зариятны кеси уа хар ийнегинден 3700 килограммдан сют саууб, областда алчы орунланы бирине ие болгъанды.

Малгъа джумушакъ, хатерли болургъа керекди. Малны да адамча джаны, джюреги, сезимлери бардыла. Ол сенден къоркъмазгъа керекди. Илеширге, сени тансыкълаб турургъа керекди. Сора ийнеклени хар кюн сайын белгили бир кѣзюу бла сауаргъа керекди. Сѣз ючюн, бюгюн биринчи саугъан ийнегинги тамбла эм артха, бюрсюкюн кюн ортасында саусанг, аны сютюню таркъайырына себеб болады. Зарият бу джорукъну бузмайды. Зариятны Сирень бла Римма деген ийнеклери бу джорукъгъа юрениб бошагъандыла да, болджалдан бир кесекчикни кечиксе да ёкюрюб ызындан тебреб къаладыла.

Джайлыкъда заманларында бир кюн Зариятны бир ийнеги тюзде къозлаб, стауатха келмей къалгъанды. Ийнеклериин саууб бошаргъа да тѣзмей, Зарият джауа турса да, излерге джайылды. Ийнекни фермадан иги узайыб табды. Бузоучукъ сууукъ джангурну тюбюнде къалтырай тура эди. Ол эрлей ке

сини тыш кийимлерин тешиб, бузоучукъну юсюне джабды. Сора тегерегин кысыдырыб джангур тохдагынычы, кесин аярын эсине да келтирмей, кыатында сакълаб турду. Кюн сорушханында, бузоучукъну анасына да джолукъдуруб, стауатха алай алыб келди. Алай а сууукъ татыгъан бузоу терк аякъланыб кълмады. Зарият аны гитче сабийчикге кыарагъанча, 16 кюн бла кечени бакъгъанды. Бузоучукъ а энди уллу танады.

Джетишим адамгъа кеси аллына келмейди. Зарият кесини кълундагы малына мабу халда кыарайды.

— „Холодно-Родник“ совхозну 4-чю сют фермасыны ийнек саууучусу Аджиланы Зарият областда биринчи орунну алады деб биз талай джолда джазгъанбыз. Сени бу джетишимлеринги ачхычы недеди?—деб сордукъ биз.

— Ашларын, сууларын айтмасакъ, хар малгъа адамыча джан аурутуб кыарагъанынгды, кесинги да, ийнеклеринги да бир джорукъгъа юретиб, аны бузмай ишлегенингди,—деди джигер ийнек саууучу кыыз.

Кыырдыш кызлагъан джолчукъ бла юч адам кетиб барады. Эки эгеч бла бир кыарнаш. Алларында баргъан джукъа сюекли орта бойлу кызыл чырайлы келбетли кыызчыкъ Зарият, ызындан баргъантаны бири Туугъанды, бири да Соняды. Ючюсю да бир фермада ийнек саууучула болуб ишлейдиле. Ючюсю да ай сайын планларын артыгъы бла тълтуруб келедиле. Зарият а областда биринчи орунну алгъанды.

Ючюсю да кюлюб барадыла, ючюсю да къууаныб барадыла. Зарият накъырда-чам этерге суйген джарыкъ адамды. Аны биргесинде болсанг, кюлкюню къайдан чыкыгъанын биллигинг джокъду.

— Зарият, быйыл биз коммунист урунууну фермасы деген атны алыргъа борчланганбыз. Ол муратыбыз толурму экен?

— Ашларыбыз джетишмеселе да, биринчи кварталны планын бютеу ферма артыгъы бла толтургъанды. Кырдыкга бир джетейик ансы, кёрюсюз сютню келиуюн!

— Коммунист урунууну фермасында ишлейме деб айтыргъа бир да бек ашыгъама,— деди Туугъан, къууанчлы сезимлери сёзлерин бёле.

— Тюз айтаса, Туугъан. Мен да ашыгъама,—деб Зарият билир билмез ышара, тегерекни кём-кёк къырдышына кёзлерин ийди.

Кырдык джетди. Кёб сютню заманы джетди. Игит да, бу джаш адамла быйыл да уллу муратларына джетерикдиле. Биз быланы, ёмюр джолларын бусагъатда башлагъанларыча, бютеу джашауларында комсомол джюрекни нюзюрю, талпымы бла алгъа барыб турурларын излейбиз.

ЗАМАН кюнортагъа джетиб келеди. Кийим тигиучюле тамам ишни къызыуундадыла. Селеше турургъа бираз ушагъыусуз кёрдюк да, акъырын цех тамаданы къатына келиб:

— Джигит къызларыгъызны бири бла танышыргъа сюе эдик,—дедик.

— Къайсы джаны бла да Болатчиева тыйыншлыды,—деб терезени къатында машинасын тохдаусуз зырылдата тургъан къызыл огъарыджанлы, къарашинли назик къызчыкъны кёргюздю. Дагъыда бир кесекден, айтханларын тефтериме тюшюрюб бoшагъынчыма:—Алчы комсомол къызла уа, майна, Мусаева Рубина, Апсова Фатима, Жукова Лида... Къаууму да коммунист урунууну ударниклеридиле. Энтда дей эсегиз айттайым,—деди да, цехни бирси джанындан чакъыргъан таууш таба джортуб кетди.

Кёбчюлюкню ичинден ол къызчыкъ ауузуна эм ал бурун нек тюшдю экен деб кёлюме келди. Игиле айтылгъан джерде биринчи сагъынылгъан керти да асулу адам болур. Кеслери джюрегибизни теренинде къалыб, атлары да тилибизни учунда тургъан

тенглерибиз барыбызны да бар шойду да. Алайлыгыбла цех тамаданы айтханында бир ушашлык эсленди.

Кемисхан бла мен смена тауусулгъандан сора селеширге келишдик. Бусагъатда уа, хар минутун хыйсаблаб кюреше тургъанлай, бёлюрге джарамайды.

Политика окъууну дерсинден чыгыб, сабыр-сабыр атлаб келебиз. Батаргъа таяниган кюн бери джылтырайды да, бизни келекгелерибиз бла ойнагъанча, дагыда булутлагъа бугъунады. Мен Кемисханны келекгесини бир ташайыб, бирджангыргъанына къарайма. Аны джашауда былай, кеси келекгесине ушамай, ма бусагъатчыкъдача, адамлай къалыб келгенин кезюме кёргюзтюрге тырмашама. Адамны сыры—джашауда ызы деб тюз айтадыла. Къайда, биз да Кемисханны ызы бла барыб бир керейик.

Уллу иш башланса, эм алгъа биреулен атлайды. Аны ким суймейди, биринчи атламыны? Газетледен жангы хапарла окъугъаны сайын Кемисхан ол биринчи атламын песи болургъа хаман талпый эди. Саулай джуртубузда коммунист урунууну жангы хорламлары ючюн кюреш барады. Халкъыбызны бу патриотлык учунуу кийим фабрикагъа да келликди, амалы болмагъанча. Аны ючюн а кимни эсе да биринчи атламы керекди.

Бу сагышларын тенглерине айтыб да айталмай, къоюб да къоялмай джюрюген кюнлерини биринде профсоюз джыйылыу болду. Фабриканы директору коммунист урунуу

ючюн кюреширге чакъыргъанында, къызланы барындан да алгъа Кемисхан сѣз алды.

— Бюгюнлюкде джуртуму менден излеге-нин тамамлы толтурургъа сизни аллыгъызда сѣз береме. Ньююр бла джашагъан, кюре-шиб джашагъан къалай игиди, къызла!— деди.

Кемисханнга къызланы бары да къошул-мадыла. Фабрикада болум кыйын эди. Къу-мач джетмей къалады да, иш тохтайды. Алай бла хар къуру план толмайды. Тикген зат-ларыны ассортиментин къысха-къысха тюр-лендиредиле да, джангы келгенле кѣб беле-уютлюк этедиле. Былай джарашмагъанлыкъ-гъа коммунист урунуу ючюн кюрешуню джорукъларын толтуралмазбыз деб къоркъа эдиле ала.

Таукелге нюр джауар дегенлей, талай те-нги бла Кемисхан джыйылыуда биз борч ала-быз, биз кюрешиб тебрейбиз деб чачылыш-дыла. Ол кюнден башлаб, таулу къызны ха-лисине алгъын сынамагъан бир джангы ми-замны шартлары келиб тебредиле. Тенгле-рини бири ауруб къалгъанына да, Бахметова Светаны кюн сайын брак джибериб тургъа-нына да энди алгъынча тынч кѣллюлюк этиб къоймайды.

Кюнде адетича эртделѣб турду да, ашы-гъыш кийниб, Кемисхан патарында чыгъыб кетди. Ингирде Ламачинская Раяны ауруб ишге келмей къалгъан хапарын эшитген эди да, энди аны кѣре барады.

— Келликсе деб джети джукълар акъы-лымда джокъ эди. Къалай къууаннганы-мы бир билге эдинг,— деди Рая, джастыгъын-

дан башын бери кѣлтюрюб, сау адамча бети-кѣуту джарыб.

— Кѣымылдама, аллах ючюн. Быллай кюнде бир бирибизни джокѣламасакѣ сора...

Сѣзлерини орнуна Кемисханны ауузундан аурууун алыб баргѣан джылы тылпыу чыгѣыб тургѣанча бола эди Раягѣа. Быллай адамлыкѣдан дарман этген адет болса, кѣалефеледен келген ненча аурууну багѣар эдик. Сора адамла сууукѣлукѣ бла кѣатылыкѣдан, тилчилик бла ѣтюрюклюлюкден, хыйлалыкѣ бла харамлыкѣдан, ахырсы, аман иннетлиледен бир кѣутулур эдиле. Джюрекде экини бири джашайды: не игилик, не аманлыкѣ. Аны айтханым, джылла озсала да, Кемисханны ол кюнню тылпыуу Раяны бюгюн бюгече да джылытханлай турады.

Бусагѣатда фабрикада тюрлю-тюрлю кѣы-йын кѣзюулеринде Кемисхандан игилик кѣрген бек кѣб адамгѣа тубериксе.

Коммунист урунуу ючюн кюрешиу юч-тѣрт адамны болуб кѣалмай, саулай коллективни, халкѣны ишиди. Анга бары да бирден кѣошулургѣа керекдиле. Айхай ким да бирча ангылаб барса уа. Майна тюз хоншусу Лагучева Лида кѣатына да кѣоймайды. Сизни джылтырагѣаныгѣыз-джашнагѣаныгѣыз кимге де джетерикди дейди. Кемисханны акѣылы бла уа кѣайсы адамны да джюрегине джол табаргѣа, акѣылына, джашаууна джангы магѣана берирге мадар барды. Излерге керекди ансы.

Бир кюн, кюнортагѣа тохтаргѣа тебрегенлей, Лида Кемисхан таба бурулуб:

— Къадалыб къалгъанса да, тылпыуунгу да бир ал,—деб накъырда этди.

— Тылпыу а алайыкъ, сен былай туракъ-лаб къачаннга дери барлыкъса ансы.

— Ашыкъгъан суу тенгизге джетмез дейдиле, билемисе аны?

— Биз адамлабыз, бир кере джашайбыз.

— Бизге къадалыб турмагъыз да, алай джигит эсегиз, бригадабызны къумач бла бир баджарыгъыз, тохтамай ишлеб турурча.

— Бригаданы сыйы барыбызны да намысыбызды. Белеуют ишлейсе деб Света бла да туююшсем, къумачны къайгъысында да джортуб айлансам, алай сейирге къараб турургъа бетинг джетерикмиди да? Коммунист урунуу ючюн кюрешибиз деб барыбыз да къадалсакъ а бизге уллу эс бѣлюннюкдю.— деди Кемисхан ышармай-кюлмей сѣлешиб

— Тюлдю. Бу Света бла ариу джаныбыздан тоуб къалдыкъ да. Ненча сагъатыбыз зыраф болады аны амалтын.

— Барыбыз да ортагъа алыб, ишлей эсенг, адамча ишле, алай тюл эсе, къора бизден деб къыссакъ кѣрюр эдинг къалай харсха келиуюн.

— Къысаргъа керекди ансы,—деди Лида да, бираз ачулу тюрсюнге кириб.

— Бюгюн ишден сора,—деди Кемисхан,—къабыргъа газетни къайгъысын кѣрюрге керекди. Дагъыда бир хыртха урайыкъ.

Къайда эсе да джюрегини бир терен джеринде Кемисханны тюзлюгюн къабыл эте эди да, Лида даулашыб асыры тереннге баралмай къала эди. Сагъатладан кюнле, кюнледен айла къурала бардыла. Къызла бирем-бирем

Кемисхан-иш башлагъан джолгъа келе бардыла. Светаны белеуютлюгю тохтагъаны кибики, иш мизам хар къалайда да джараша барды. Планларын артыгъы бла толтуруб, бригаданы аты айтыла тебреди.

Тенглерин юретгени кибики, Кемисхан тенглеринден кеси да юренгенди. Аланы къайгырыулары, болушлукълары бла билимин ёстюрюб, заманыбызны ашхы къылыкъларын, шартларын халисине сингдириб келеди. Былай болгъан эди.

Бир кюн, иш бошалыб, фабриканы арбазында кетиб бара тургъанлай, ызындан ким эсе да:

— Катя, алай тохта!—деб къычырды. Бурулуб къараса, цехни табельщицасы Екатерина Андреевна.

— Сеннге бир айтырым бар эди. Къайсы классны бошагъанса?—деб сорду ол кёб джуудуруб да кюрешмей.

— Джети...

— Аны бла кёл басыбмы тураса?

— Джамагъат джумушларым кёбдюле да, окъуялмам деб къоркъама.

— Сора коммунист урунуу ючюн кюрешрикме деб къалай сёз бересе да. Тамбла, къалгъанла билселе, уяллыкъ тюлмюсе? Биреуге къадаласа да, кесинг а...

Не айтырыкъ эди Кемисхан. Бир тукъум бир сылтау бла баш алаллыкъ тюл эди сора. Бир ыйыкъдан, окъуу джыл башланганлай, китабларын къолтугъуна къысыб ингирги школгъа джюрюб тебреди.

„Заманы къайдан сатыб алсын эке“, „бу джол ахыр кере барама“—деб башына кёб

тюрлю сагъышла келе эдиле. Ана къолундан кёб болмай айырылыб келген джаш кыызчыкыгъа джашауну аллай бир джюгюн алыб бармакылыкъ кыйын эди. Алай а дуниядан хапарлары бар акылы адамла дагъан болдула. Кемисханны заманыбызны джюрюшюнден бир джанына тартыб кюрешген хомухлукъну экинчи кыйтмазлай хорларына ала кюч бердиле...

— Кесек заманга тохтагъыз!—деб кычыргъан таууш машиналарыны зырылдагъанларын бёлдю. Цехге сменаны начальниги Эмма Давгун кириб келди.

— Сизни бригаданыдан талай кыызгъа коммунист урунууну ударниги деген сыйлы ат аталгъан эди,—деб тукъумларыны окъуду. Кёкюреклерине знакчыкъла такъды. Эм алгъа ол „Болатчиева Катя“ деген эди. Джигит кызыланы саулай бригада, джюз джарым адам, кызыу къол кыагыб алгышлады.

Талай кюнден коммунист урунууну джигерлерине кызыл джаулукъчукъла кысаргъа оноу этилди.

Заман кетиб баргъаны сайын кызыл джаулукъчукъла кёбден кёб боладыла. Кызыл джаулукъчукъла, илячинни къанатлары кибик, кызыланы эндиге дери джетмеген мийикге учуруб барадыла.

Аланы кючлеринден бюгюнлюкде бригада саулай кийим фабрикада алчылыкъны алады. Кызыла кюнюне 370 сабий кёнчек тигиб чыгъарадыла. Белеуютлюк унутулгъанды. Джыйырма бла төрт операциядан онусун-онэкинсин тындыралмазлыкъ киши да къалмагъанды. Энди уа коммунист урунууну предприя-

тиеси болуу бютеу коллективни, хар адамны джарыкъ муратыды. Бу джетишимледе биринчи атламны иелери комсомолчу кызы Болатчыланы Кемисхан бла тенглерини экишер-ючюшер юлюшлери барды.

Таулу кызыны кеси джашаууну маъанасы да ёсе барады. Бусагъатда ол кийим тигиу ишни Ставрополь технология техникумну студентиди. Шахар Советни депутатыды.

Муну барысы да—кызыл джаулукъчукъну кючюдю. Хар адамны иннетинден башлаб, бютеу джер джюзюн джарытыб баргъан кызыл джаулукъчукъну!

Шохлукъну тауларында

ДУНИЯНЫ башында тамырларын-
дан джангы юзюлген гоккаладан суююмлю, джюрек джылыууна аладан джугъумлу зат бармыды экен? Ким биледи....

Адам ийнагъы бла татыу-дамыны, суюмеклик иннети бла джан огъурну сырын шыбырдагъан, ариулукъну, назикликни келбетин кёргюзген гокка хансладыла.

Бу эки джылдан бери Топалланы Казбекни къойну ма аллай гокка джоппуладан ненча кере толгъан болур. Бююн-бюгече да толады.. Тамбла-бюрсюкюн да...

Джай сайын табигъат ариуу Тебердиге туугъан джуртубузну тёрт джанындан мингле бла туристле келедиле. Теберди бла шагърей болгъандан сора, ала Тау-артына аууб кетедиле. Эм ахыр кюн а хар турист къауум, къууанчлы ингир къураб, тойоюн этеди. Талай кюнню биргелерине джюрюб, тауладан хапар айтхан джолустаны туристле, джамагъатны аллында хурметлеб, сыйын кёредиле. Къойнун гоккаладан, аны кирик башха саугъаладан толтуруб алгъыш айтадыла.

Турналача тизилиб, джыйырмадан аслам турист Джамагъат таланы ёрге таяныб барды. Джазны тамам джашнагъан сагъатыды. Мазаллы-мазаллы къайын терекледен джумушакъ, мылы къуртчукъла туристлени джелкелерине тюшюб; бираз тынчлыкъларын бузгъанча кёрюнеди. Алай а чырайын ачыб кюлюмсюреген къырдыш, „хош келдигиз“ деб эшитилгенча, джан-джаныуар джыры, джитиджити къаялагъа къадалыб джети кёкге мылык атыб тургъан субай наратла, форель джуртну акъджал шоркълары бла ол къайын къуртланы сездирмей къоядыла. Туристлени бири:

— Суймеклигиме бир къыйыры былайда кълды!—деб кычырды.

— Кёрюрюнг аллындады, ашыкъма,—дейди анга джол усталыкъ этиб баргъан таулу джаш.

Ингир болургъа Нызылы-Къолну баш джанында шынкъарт джакъдыла. Отун джыяргъа да, палатка къуругъа да, башха джумушлагъа да тырмашыб башлагъанларында, Казбек туристлени барысы ючюн да къууады. „Ол джашны кымылдагъанын кёрсенг, тири болмазгъа кесингден ыйлыгъаса“,—деб джазгъандыла артдан да туристле.

Чайырлы нызы джаркълала чыр-чыр деб ёлюм-къара джанадыла. Тура туруб тарс деген таууш чыгъады да, сора атылыб чыкыгъан учхум джилтинлей барыб джукъланады. Ушхуурдан сора шынкъартха тегереклешген джашла бла кызла джырлаб тебрейдиле.

Кёксюлдюмге тартхан ала кёзлери ышарыла, алаша бойлу кьатангы джашчыкъ „Минги Тауну“ макъамын созду да, кьарачайча джырлаб башлады.

О-райда-райда, о-о-райда

О-райда-райда, о-райда...

деб бютеу тегереклешгенле джыргъа кьошулдула.

Нарат отну мыдыхы тегюле башлагъанды. Джыр сериуюн болмайды ансы. Дагъыда джырланды „Минги Тау“, дагъыда джырланды.

Тауларыбызны чомартлыгъына кьошулуб, халкъыбызны джырлары да узакъ джарыдан келген кьонакъланы джюреклери джылытады. Кёллерин джарытыб, джанларын зауукълу дунягъа бёлейди. Ашхы джыр озмазлыкъ аууш, ол ётмезлик тенгиз джокъду. Ол джандан джаннга джол табады да, адамны ёмюр-дунясына сингиб кетеди. Бусагъатда „Минги-Тау“ джуртубузну ненча шахарында джырланады! „Багъалы Казбек! Хурджун тефтериме джазаргъа унутуб кетгенме. Мычитмай... сёзлерин бир джибер, шо“,—деб тилегенди Харьковчу турист Вилин Вадим.

Алтын бурхула чартлагъанча, кече кьарангысында... джанган кьамжакъчыкъла тегерекни джим-джим джилтинледен алдыргъандыла. Иги сагъан дагъыда бир кесекни кьараб туруп эди. Айхай!...

— Тынчайыр заман джетди!—деб кычырды инструктор ансы. Мизам кьайда да мизамды. Не этериксе...

Танг бозарыб келеди. Минг тюрлю боялгъан таулары тюрсюнлери ачылыб келедиле.

Къая дуппурланы хамхотларын джалай, суудан къанган тубанлы ёзенни ёрге, ёргеден ёрге къалкъыб келедиле. Тамчылары салына тебреген темир бетли булутла да эсленир-эсленмез бирча джюрюшлери бла тебен таба саркъыб барадыла. Тубан билезикле—ёрге, сагал-сагал джангур булутла энгишге барадыла. Дуния тегерек айлана тургъанчады. Кёресе да сейирсинесе, къараб тоймайса да, сукъланаса... Туристле тик чаууллада ёрге тырмашыб барадыла. Бир деппанчыкъны башына джетерге:

— Майна къарачыгъыз,—деб Казбек, къолун алгъа узатыб, къая башында шын къатыб тургъан джугъутурланы кёргюздю. Кёмкёк кёкню бетинде джугъутурла кеслери да сейир тукъум ариулукъ бла кёрюне эдиле. Хар ким бирер сурат алыб джетишгинчи, къая къанатлыла, джыйлабмы, огъесе кёрюбмю эследиле да, ташдан-ташха секириб думп болуб кетдиле.

Нызылыбек ауушдан бир кесек саркъгъандан сора, солургъа буйрукъ берилди. Казбек таулада джашаб келген халкъладан, джаныуарла бла ёсюмлени юсюнден хапарла айтды.

Кишини да эсинде болмай тургъанлай, чёртлеуюк кёкенлени арасындан бир буу башын бери къаратыб тохдады. Къачар къайгылы тюлдю. Лахор тохдаб дуния шум болду. Сора бир къызчыкъ къолуна да ётмек туурагъан алыб, аны таба тебреди. Дагъыда бойнун узатыб тургъан болмаса, юркер акъылы джокъду. Ётмекни ийисгеб чючкюргенча этди да, башын силкди. Къыз илгениб ызына чынгагъанында, къолундагъысы чарт-

лаб тюшдю. Ётмекни да кѣабыб, буу акѣырын-акѣырын ызына ыхдырыла, чегетге ташайыб кетди.

— Бу затны ёмюрюмде кѣрмегенме.

— Да ким кѣргенди?—деб туристле бек уллу сейирсиндиле.

— Мындан джарым ёмюрню алгѣа, „адам-адамгѣа бѣрюдю“ деген айтыу джюрюгенди. Энди уа кѣресиз. Адам огѣай эсенг, адамгѣа кийик джаныуарла да кютю болуб кѣалгѣандыла. Бизни тауларыбызда дуния ма былай татлы джашайды. Алгѣын ётмекни узалыб кѣабханны кѣой, кийик буу кѣаралдысын да кѣргюзтмез эди,—деб инструктор Топал улу бу джолгѣу хапарын бошады.

Басымлы ауазы бла магѣаналы хапарланы кескин айта билген джашха туристле хар кѣуру да уюб тынгылайдыла.

Таулагѣа келген туристле табигѣат келбетини чырайын кѣрюб зауукѣ табхандан сора да, кѣгет байлыкѣла бла сыйланыб кѣайтадыла. Джай башында келгенле мусхот, тыхден, джилек, зыка, тюртю, кѣозукѣулакѣ... не айтайым, ненча тюрлю ашаргѣа джарагѣан хансха тюбейдиле. Кюн башында уа наныкѣ, кѣара наныкѣ, дугѣум, гургум, чѣртлеуюк, дыгѣылен, такѣюзюк, муртху,... дегенча дунияны дарман кѣгети бишиб хазыр болуб турадыла. Алай демеклик, джылны кѣайсы заманында да кѣонакѣлыкѣ табылмай кѣалмайды.

Ол кюн, туристле кѣгетле да джыйыб кѣайтыргѣа, экинди ала болгѣан эди. Биягѣы булутла басыныб, кѣараб-кѣарагѣынчы та-

якъ джангур ётдю. Кюн аязыргъа ингирги ушхуурну къайгъысы башланды.

Калининграддан келген Валя суу алыргъа кетди. Инструктор кесини къауумундагъы хар адамгъа джууаблыды. Не джаны бла да аны эсенлигине, тынч-рахат солуруна къайгъырыб туругъа тыйыншлыды.

Джангур джауса, суу джагъасындагъы къобанташла тайгъакъ болуб къаладыла. Джыгъылыб-зат этиб къалмасын деб ызындан къарагъанында, челек зынгырдагъан таууш эшитилди. Чабыб барса, кючлю уруб келген Шумка Валяны ташдан-ташха ура, алыб бара эди.

Туракъларгъа заман джокъду. Казбек тыш кийимин тешерге да тѣзмей, суугъа чыгады. Суу не залим ёшюн уруш этсе да, уста джюзе билген таулу джашны хорлаяллыкъ тюл эди. Ол терк огъуна къызыны бирси джагъасына алыб чыкъды. Бекми къоркъгъан эди да, Валя бир кесекден эсин джыйды. Туристле да басыннгандыла. Эрлей къызыны джылы кийимлеге чырмадыла. Хоншу тургъан чех туристле ром келтириб ичирдиле. Аны кибик керекли медицина болушлукъ бердиле. Юч-тѣрт сагъатдан Валя къалгъанла бла тенг кюлюб ойнаб тебреди, Казбек алай тирилик этмесе уа? Ким биледи... Ол экинчи тенглерине къошулурму эди?..

Туристле бла ишлегенине кѣб болмаса да, табигъатны палахларына бек сагъайыб, эслеб джюрюй билген адамды Казбек. Джазны бурну къарагъан заман эди. Бир кюн туристле бла Домбайгъа джолоучу болду. Тик

кѣулакѣны этегинде сокѣмакѣ джолчукѣну келедиле.

— Кѣачыгѣыз! Чабалгѣаныгѣызны чабыгѣыз!—деб, Казбек кѣычырыб джиберди. Сора, ортадан тѣгел беш-алты минут кетгинчи, кѣулакѣ юзюлюб, дуня боран-гылаи болду. Алай а туристлени барысы да кѣоркѣуусуз джерге чыгѣыб бошагѣан эдиле.

Бир-бирде туристле бугѣойланы юслери бла да ѣтедиле. Ол сагѣатда таукеллик да, ѣтгюрлюк да, чемерлик да, тирилик да керекдиле. Бу эркишилик шартланы барысын да Казбек кесини юсюнде кѣргюзтеди. Кѣолуна гетмен алыб, ол бугѣойлагѣа эм алгѣа джангыз кеси киреди. Баргѣан адамны аягѣы тутуб, кѣоркѣуусуз ѣтѣюб кетерча, джол ишлейди да, нѣгерлерин алай ѣтдюреди.

Кетген кѣыш Москвадан туристле келген эдиле. Домбайда лыжала бла уча тургѣанлай, Таня аягѣын сындырды. Тенглерини заманлары джетиб, ызларына кетдиле да, ол а джангыз кеси кѣалды.

Энди Казбек кюн сайын Танягѣа келиучю болгѣанды. Келгени сайын кѣатында бироз олтуруб, сейир хапарла айтады. Таулада Таня алкѣын эшитмеген ненча тюрлю алапат ишле болгѣан болурла? Алай бла кюн сайын бир-эки сагѣатны кѣлюн кѣлтюрюб, джюрегин булджутуб кѣайтады. Не тюрлю кереклисини барысын да табдыргѣанлай турады.

Кесини джолдашлыкѣ борчун толтура, кѣарачай джашны бу этген адамлыгѣын москвачы кѣыз ѣмюр-дуняда да унутурукѣ

тюдю. Кете тебрегенинде: „Мен сизни тауларыгъыз бла шох болгъанма. Не эсе да, Теберди ёзен мени джаныма джылыу бериб тургъанчады. Былайда къалай огъурлу адамла джашайдыла. Москвагъа келсенг, бек сыйлы къонагъыбыз боллукъса“, — деген эди.

Къуру Танямыды дейсе, Казбекни ненча шахарда, ненча узакъ джерде татлы тенглерри бардыла.

Аны кибиб Топал улуну коллективинде да сыйы бек уллуду. Джолдашлыкъ сюдню председатели болуб ишлей, оюмлу джаш коллективде хар бир адамны джазыууна къайгъыргъанлай турады. Кишини да терс джолгъа тюшмезине, аманлыкъ иш этмезине сакъды.

Бизни бюгюнюбюзде хар бир ангылы адам джашауда билимни къаллай бир керек болгъанына тюшюнеди. Ёмюрюбюзню бу излеми Казбекни да алыб келиб, ингирги школну партасына олтуртхан эди. Энди орта билими барды, илму джоллагъа эшик ачылгъанды. Ол эшиклени бири бла Казбек энтда мийикге ёрлеб кетерге нюзюр этеди. Теберди Турбазаны инструктору Топалланы Казбекни юсюнден хапар айтыу таулада сейир табигъат бла тюрлю-тюрлю джаныуарланы юсюнден хапар айтыуду. Огъурлу адамны ашхы иннетича, ол хапарны да учу-къыйыры джокъду. Сора хапарыбызны айта келиб, биз Харьковчу бешеуленни письмоларындан талай сёз джазаргъа сюебиз: „Бу байрам кюн, биз сенден узакъда эсек да, тюз къатыбызда бизни бла бирге олтургъанча болуб тураса. Сизни тауларыгъызда кечеги шынкъартны

деди. Малкёзлюк, джутлукъ этиуню, дуня малгъа мыллык атыуну ол унамайды. „Джарлылыкъны, юсюнден кёб сёлеширге юренмегиз. Андан эсе кюлюб-оннаб туругъуз, бусагъат дуняда барысы да табыллыкъды,“ — дейди. Озгъан заманны къыйын джылларында ёсген къарт адамны иннетине бизни коммунист идеологиябызны былай терен сингиб тургъанына мен бек разы болдум. Ушагъыбызны тауусуб мен тефтерими хурджунума сала тебрерге, сабийчиклени бири келди.

— Тамам батмакъны теренине кириб келе тура кёреме. Бери келчи, аякъларынгы бир тешейим, — деб къарт ана туудукъчугъун алды. Игит да хар адам да этерикди алай. Алай а Мамурханны ауазындан да, кымылдагъанындан да тегерегине джылыу уруб тура эди. Кенг джюрекни джылыуу.

Мен бир тюз къарачай юйдегиден хапар айтдым. Аны джашауундан бир бурху хапар. Бу юйде эм уллу джорукъ бир бирине кёл ашау эди. „Джюрегин къыйнарма да,“ „Джанына тиерме да“ деб, сагъайыб турмакълыкъ эди. Бу юйде ана бла баланы арасында джорукъланы эм игилери джюрюйдюле.

БАШЛАРЫ

Акь кьозула	3
Инджи тизиуле	20
Ёмюрию неси	25
Джандаи джаннга тенглик	32
Комсомолчула	39
Инженерле	47
Огъур	54
Сый	60
„Ишлерге сюеме, анам“	67
Джилтинчик джукъланмады	78
Комсомол джюрек	89
Къызыл джаулукъчукъ	99
Шохлукъну тауларында	107
Джылыу	116

Азрет Хамитович Акбаев

ХОЗЯИН ВЕКА

(Очерки)

На карачаевском языке

Редактор Н. М. Кагьева. Художник В. И. Бекетов.
Художественный редактор Д. Х. Кубанов.
Технический редактор Г. М. Потькалова.
Корректор Р. А. Ижаева.

Сдано в набор 10-ХII-1964 г. Подписано в печать 3-VI-1965 г.
Формат 70x92¹/₃₂. Физ. п. л. 3,85. Усл. п. л. 4,49
Уч.-изд. л. 3,92. Тираж 1000 экз. Заказ 5706.
ВУ 21635. Цена 12 коп.

Ставропольское книжное издательство.
Черкесская типография, г. Черкесск, Комсомольская. 31.